

Tussenevaluatie

Programma Zingeving en Geestelijke verzorging

Zingeving en Geestelijke verzorging

Tussenevaluatie 2019 t/m 2021

Februari 2022

Colofon

ZonMw stimuleert gezondheidsonderzoek en zorginnovatie. Vooruitgang vraagt om onderzoek en ontwikkeling. ZonMw financiert gezondheidsonderzoek én stimuleert het gebruik van de ontwikkelde kennis – om daarmee de zorg en gezondheid te verbeteren.

ZonMw heeft als hoofdpdrachtgevers het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en NWO.

Voor meer informatie over het ZonMw-programma Zingeving en Geestelijke verzorging kunt u contact opnemen met het secretariaat via zingeving@zonmw.nl of 070 349 54 63.

Auteur: Dr. Agaath Sluifjter MHBA
Februari 2022

ZonMw
Laan van Nieuw Oost-Indië 334
Postbus 93245
2509 AE Den Haag
Tel. 070 349 54 63
www.zonmw.nl
www.zonmw.nl/zingeving
 info@zonmw.nl

Sociale media

- www.facebook.com/zonmwNL
- www.twitter.com/zonmw
- www.linkedin.com/company/zonmw
- www.youtube.com/ZonMwTV

Samenvatting

Dit evaluatierapport beschrijft de uitvoering en de tussentijdse resultaten van de eerste 2 jaren van het [ZonMw-programma Zingeving en Geestelijke verzorging](#). Hieruit volgen aanbevelingen voor de 2^e fase van het programma en een eventueel vervolgprogramma.

Het programma Zingeving en Geestelijke verzorging heeft een looptijd van 4 jaar (2019-2023), en is nu halverwege de looptijd. Door de impact van corona is de looptijd van het gehele programma verlengd met 1 jaar tot en met 2024. Deze verlenging heeft geen financiële consequenties. Het totale budget van het programma is 8 miljoen euro.

Voor de tussenevaluatie heeft deskonderzoek plaatsgevonden. Vervolgens zijn stakeholders en projectleiders bevestigd aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst. Tijdens een bijeenkomst met alle projectleiders van het actieonderzoek zijn de eerste resultaten van de interviews getoetst en aangescherpt. De programmacommissie reflecteerde op de uitkomsten en heeft vervolgens ook haar eigen reflectie gegeven op het onderzoeksprogramma. Daarbij zijn de programmering, de impact van de resultaten en het beoordelings- en monitoringsproces aan bod gekomen. Bij het aspect programmering is stilgestaan bij thema's die in het programma zijn onderzocht en thema's die nog minder uit de verf zijn gekomen en in de toekomst prioriteit verdienen.

De doelstellingen van het programma zijn samengebracht in 2 programmalijnen:

1. zingeving en geestelijke verzorging integreren in zorg en welzijn
2. methodieken en interventies

Op bijna alle thema's benoemd binnen deze 2 programmalijnen in de programmatekst zijn onderzoeken uitgezet. Tot nu toe zijn dat 7 actieonderzoeken (nummer 8 is niet gecontinueerd) en er is subsidie verleend om een Kenniswerkplaats op te zetten. De actieonderzoeken zijn gestart in het voorjaar van 2020. De Kenniswerkplaats is gestart op 1 oktober 2021.

De actieonderzoeken ontwikkelen nieuwe tools en werkwijzen om de inzet van geestelijk verzorgers (GV) en het samenspel met andere zorg- en welzijnsprofessionals verder vorm te geven. Door de beperking van de vergoeding voor geestelijk verzorgers is de aandacht in de 1^e fase vooral uitgegaan naar die doelgroepen die binnen de vergoedingsregeling vallen. Hoewel het programma daarin geen beperking formuleert, is daardoor minder aandacht uitgegaan naar overige (kwetsbare) doelgroepen die mogelijk baat hebben bij aandacht voor zingevingsvraagstukken.

Een thema binnen de geformuleerde doelstellingen dat nog niet is geadresseerd is het uitzetten van pilots, om zingeving en geestelijke verzorging aan te haken aan andere al bestaande projecten of teams, werkgroepen of afdelingen. In het verlengde van de Kenniswerkplaats liggen er daarom kansen om in een vervolg van het programma bestaande en ontwikkelde kennis verder te integreren in lopende initiatieven.

Gezien de breedte van de thema's binnen bovengenoemde programmalijnen is het aantal van 7 actieonderzoeken relatief gering. Er zijn daarom nog veel mogelijke samenwerkingen van geestelijk verzorgers met eerstelijns zorgverleners en welzijnsprofessionals die verder onderzocht en uitgewerkt kunnen worden. Het veld geeft ook aan dat het niet alleen nodig is aandacht te schenken aan zorg door geestelijke zorgverleners, maar ook aan 'zorg voor zingeving' onder alle professionals die een rol hebben bij zorg in de thuissituatie.

Zingeving is een breed thema en het is relevant voor de maatschappij als geheel, maar binnen het programma is er op dit moment behoefte aan focus op essentiële terreinen. Dit om nog binnen de looptijd van het programma toepasbare resultaten te zien van de inspanningen.

Uit de evaluatie komt naar voren dat er behoefte is aan meer inzichten en de ontwikkeling van gevalideerde werkwijzen op onderstaande terreinen. Dit kan worden samengevat als een behoefte om in de 2^e fase te focussen op:

- Meer inzicht in het samenspel tussen de geestelijke verzorger, de zorg- en/of welzijnsprofessional, de vrijwilliger en de cliënt. Daarbij wordt nadrukkelijk aandacht gevraagd voor 'zorg voor zingeving'.
- Aandacht voor kwetsbare doelgroepen waarvoor zorg en aandacht voor zingevingsvraagstukken (in de thuissituatie) mogelijk relevant is.
- Meer inzicht in de *meerwaarde* en de *effectiviteit* van de (interventies uitgevoerd door de) geestelijk verzorger en aandacht voor zingeving door zorg- en welzijnsprofessionals.

Door de opzet per regio blijft de implementatie van de ontwikkelde werkwijzen nu in de meeste gevallen beperkt tot de betreffende regio. Er is behoefte aan overzicht over datgene wat wordt ontwikkeld en de impact die dat genereert. Er is ook behoefte aan ruimte om te toetsen of ontwikkelde interventies, tools en scholingsinstrumenten mogelijk bruikbaar zijn voor andere doelgroepen en/of in andere regio's. De Kenniswerkplaats heeft daarbij een sleutelrol. Echter gezien het premature karakter daarvan, kan mogelijk vanuit het programma in de 2^e fase explicieter worden ingezet op het meten en op het vergroten van impact, onder andere door uitbreiding van de inzet op implementatie en kennisverspreiding.

Als uitgangspunt voor een vervolg van het programma is er behoefte aan verbreding op, verdieping van en overzicht over datgene wat er al ontwikkeld is en de al in gang gezette thema's. Aansluiting op de Kenniswerkplaats en de daarbinnen op te zetten kennisinfrastructuur (waaronder ook de kennisbank) is daarbij essentieel.

Er is ook behoefte aan meer verbinding en samenwerking tussen de onderzoekers. Hiervoor is een rol weggelegd voor de Kenniswerkplaats onder andere door de inrichting van leergemeenschappen, maar binnen het programma kunnen in de 2^e fase hiervoor ook nog aanvullende activiteiten worden uitgezet.

Op basis van de bevindingen uit de evaluatie zijn adviezen voor het vervolg geformuleerd.

Adviezen op basis van de tussenevaluatie

Hanteer de volgende uitgangspunten voor het vervolg van het programma:

- Waar mogelijk het vervolg richten op versterken, verbreden, verlengen en verdiepen van bestaand onderzoek (actieonderzoek, ZonMw-Kenniswerkplaats, maar ook lopende en afgeronde projecten op het onderwerp zingeving buiten het programma).
- Voortbouwen op bestaande kennis, lopende projecten en het Signalement Zingeving.
- Focus aanbrengen: liever enkele onderwerpen goed onderzoeken dan vele kleintjes half
- De behoefte van cliënten nog meer centraal stellen en het leren herkennen van deze behoefte door professionals. (Nog) meer inzetten op *praktijkgerichtheid* door behoeftenonderzoek, cliëntenperspectief/eindgebruikersperspectief en cliëntenparticipatie.
- Op korte termijn ervoor zorgdragen dat er zo min mogelijk extra belasting is voor geestelijk verzorgers die nu al participeren in onderzoek.
- Samenwerking stimuleren met andere ZonMw-programma's en NWO (SGW).
- Keuze van methodieken voor onderzoek laten aansluiten op de (onderzoeks)vragen.

Advies over doorontwikkeling van de lopende projecten in de 2^e fase

Het is wenselijk dat er een vervolg komt op de lopende actieonderzoeken. Dit vervolg kan zowel een gezamenlijk als een individueel vervolg zijn gericht op implementatie of een vervolg gericht op verdieping. De projectleiders hebben behoefte aan meer onderlinge verbinding en uitwisseling. De werkwijze die daarvoor in de 1^e fase in gang is gezet om hierin te ondersteunen moet worden voortgezet.

Een overkoepelend project kan een aantal zaken, zoals overstijgende communicatieactiviteiten binnen het programma, faciliteren. Er is daarnaast ook behoefte aan activiteiten die ondersteunend zijn bij verdere implementatie van de resultaten. Een gedeelte van deze activiteiten is al belegd bij de Kenniswerkplaats. Gezien de grote behoefte kunnen deze activiteiten versneld en meer ondersteund worden vanuit het programma. Daarbij moet te allen tijde een verbinding en koppeling zijn met de activiteiten in de Kenniswerkplaats.

Adviezen voor nieuwe subsidieoproepen en activiteiten in 2022 en 2023

Het advies is de aandacht in de 2^e helft van het programma te richten op de volgende thema's:

- Zorg voor zingeving: aandacht voor zingeving bij andere beroepen in zorg en welzijn dan de geestelijk verzorger. Daarbij is het ook belangrijk om meer inzicht te verkrijgen in het samenspel en de onderlinge samenwerking tussen professionals, geestelijk verzorgers en vrijwilligers.
- Vanuit de behoefte naar aandacht voor kwetsbare doelgroepen en de bijdrage van zingeving aan belangrijke maatschappelijke opgaven: onderzoek naar de behoeften van diverse (kwetsbare) doelgroepen en de mogelijkheid hen te bereiken.
- Een vervolg van een jaar op het actieonderzoek (uit te zetten in de 2^e helft van 2022 om overbelasting te voorkomen) op basis van kennisvragen die voorkomen uit het actieonderzoek en om opbrengsten te implementeren en te verbreden naar andere regio's eventueel vergezeld van implementatie- en/of effectonderzoek.

Vanuit de behoefte aan inzicht in impact kan begin 2022 een subsidieoproep worden uitgezet voor de opzet en uitvoering van een *mixed-methods impact analyse*, inclusief datamanagement en het monitoren van alle lopende en nieuwe projecten. Het advies is deze subsidieoproep top-down uit te zetten bij een onafhankelijke partij.

Een aantal aanbevelingen richten zich op de versterking, verbreding, verdieping en verduurzaming van de Kenniswerkplaats zoals het uitbreiden van betrokken stakeholders (Zorg voor Zingeving), uitbreiding van de leergemeenschappen, versnellen van de activiteiten rondom het beter zichtbaar maken van de meerwaarde van de geestelijk verzorger (effectiviteit), doorzetten en verbreden van de proeftuinen en de samenhang tussen de Kenniswerkplaats en de ontwikkeling van de expertisefunctie ondersteunen

Vorbereiding van de eindevaluatie

Voor de eindevaluatie zijn in dit document de doelen geëxpliciteerd. Het voorstel is om voor de eindevaluatie een externe evaluatiecommissie in te stellen, waarin ook commissieleden vanuit andere ZonMw-programma's waarvoor zingeving een relevant thema is, zitting nemen. Primair is voor de eindevaluatie de vastgestelde standaarddevaluatiemethodiek van ZonMw leidend. De planning is de eindevaluatie te starten begin 2024.

Plan voor een vervolgprogramma

De Kenniswerkplaats heeft een belangrijke rol bij de planning van een vervolgprogramma en de daarvoor op te stellen onderzoeksagenda's. De route van de kennisagenda's die worden opgesteld door de Kenniswerkplaats moet worden afgestemd met de route van de kennisagenda die wordt opgesteld door Vereniging van Geestelijk Verzorgers (VGVZ). Als basis voor een mogelijk vervolgprogramma kunnen nu verkennende onderzoeken, kennissynthesen en pilots worden uitgevoerd voor kwetsbare doelgroepen. Op basis van input uit verschillende bronnen kan aan het einde van het lopende programma met het veld concretisering plaatsvinden van de onderzoeksvragen en prioritering van de kennisvragen GV-thuis en Zorg voor Zingeving Thuis.

Om de behaalde resultaten te borgen richten de activiteiten zich specifiek op kennisdeling en inrichting van de kennisbank. De relatie met de ontwikkeling van de expertisefunctie moeten worden geïntensiveerd.

Omdat er net een start is gemaakt met de opbouw van een kennisinfrastructuur die in de loop van 2023 haar eerste resultaten oplevert, is het volgens het veld zinvol ook na 2024 in te zetten op een vervolg op het onderzoeksprogramma. De Kenniswerkplaats en de resultaten van de eerste verkennende onderzoeken leveren dan een mooie basis om verder op door te ontwikkelen. Het zou volgens het veld onwenselijk zijn om dan de onderzoeks- en implementatieactiviteiten af te breken, net als het programma goed op stoom is.

Inhoud

1. Inleiding	1
1.1. Achtergrond	1
1.2. Ontwikkeling en start van het programma	1
1.3. De tussenevaluatie	2
1.3.1. Aanleiding	2
1.3.2. Doelstelling van de evaluatie	2
1.3.3. Methoden van evaluatie	3
1.4. Leeswijzer.....	3
Deel 1: Evaluatie van het lopende programma.....	4
2. Programmering.....	4
2.1. Doelstellingen, beoogde resultaten en gekozen thema's	4
2.1.1. Doelstellingen en beoogde resultaten.....	4
2.1.2. Thema's	4
2.1.3. Uitgangspunten voor het programma	5
2.1.4. Start van het programma.....	5
2.2. Welke thema's van het programma zijn (nog niet) uitgevoerd, lopend of belegd?	6
2.2.1. Welke thema's worden geadresseerd in lopende en uitgezette onderzoeken?.....	6
Programmaliijn 1	6
Programmaliijn 2	7
2.2.2. Welke onderdelen zijn onvoldoende of niet belegd?	7
2.3. Samenvatting van de resultaten met betrekking tot de programmering.....	11
3. Impact.....	12
3.1. Operationalisatie van impact.....	12
3.2. Inventarisatie van productieve interacties	12
3.2.1. Samenwerking	12
3.2.2. Bruikbare en overdraagbare (kennis)producten.....	15
3.2.3. Kennisverspreiding en implementatie	16
3.2.4. Cofinanciering	17
3.3. Reflectie op impact	18
3.3.1. Vanuit de interviews	18
3.3.2. Vanuit de programmacommissie	18
3.4. Samenvattende conclusies met betrekking tot impact.....	18
4. Beoordeling en monitoring: proces en procedure	20
4.1. Faal- en succesfactoren? Suggesties voor verbetering van het proces?.....	20
4.1.1. Deskonderzoek	20
4.1.2. Input vanuit de interviews en de projectleidersbijeenkomst	20
4.1.3. Reflectie van de commissie op het proces	21
4.2. Effecten van COVID-19	22
4.3. Samenvatting van de belangrijkste conclusies	22
5. Conclusies op basis van de tussenevaluatie van het programma.....	24
5.1. Conclusies over programmering, impact en proces	24
5.1.1. Welke informatie kan en moet om welke reden tussentijds worden opgehaald uit de diverse projecten?	25
5.1.2. Welke projecten uit de 1 ^e fase komen in aanmerking voor een vervolg, eventueel VIMP? (Verspreidings- en Implementatie Impuls)	25
5.2. Conclusies over het bereiken van de doelstellingen van het programma	26

Deel 2: De 2^e fase van het programma en een eventueel vervolgprogramma.....	27
6. De 2^e fase van het programma.....	27
6.1. Accenten en aandachtspunten voor de 2 ^e fase	27
6.1.1. Advies over doorontwikkeling van de lopende projecten in de 2 ^e fase	27
6.1.2. Adviezen voor nieuwe subsidieoproepen en activiteiten in 2022 en 2023.....	28
6.2. Voorbereiding van de eindevaluatie	29
6.2.1. Doel van de eindevaluatie	29
6.2.2. Methode	29
6.2.3. Planning	30
7. Aanloop naar een vervolgprogramma	31
7.1. Plan voor een vervolgprogramma	31
7.2. Benodigde activiteiten voor borging van behaalde resultaten	32
Geraadpleegde bronnen	33
Bijlage A. Geraadpleegde stakeholders.....	34
Bijlage B. Semigestructureerde vragenlijst	35
Bijlage C. Overzicht actieonderzoeken	37
Bijlage D. Overzicht van kennisproducten	38

1. Inleiding

1.1. Achtergrond

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft begin 2019 subsidie beschikbaar gesteld voor het ontwikkelen van een infrastructuur voor en de inzet van geestelijk verzorgers in de thuissituatie.

Tot een jaar of 10 geleden werd geestelijke verzorging voornamelijk verzorgd door geestelijk verzorgers binnen instellingen (intramurale gezondheidszorg, defensie en justitie). Geestelijke verzorging buiten de instellingen werd vooral geleverd door de geloofsinstellingen. Waar een huisarts voorheen een beroep kon doen op bijvoorbeeld de dominee, imam of pastoor, kan dat nu steeds minder. Ook is dit niet voor iedere patiënt een passende vorm van ondersteuning. Kwetsbare mensen en ernstig zieke mensen blijven tegenwoordig veel langer thuis wonen en dit verplaatst zorg en welzijn ook naar de thuissituatie. De vraag naar geestelijke verzorging in de thuissituatie onder burgers en zorgverleners zou toe kunnen nemen.

De Netwerken Palliatieve Zorg en de Netwerken Kinderpalliatieve zorg ontvingen van 2019 tot en met 2021 subsidie van het ministerie van VWS om geestelijke verzorging in de thuissituatie mogelijk te maken. De subsidieregeling van VWS voor geestelijke verzorging geldt voor thuiswonende ouderen van 50 jaar en ouders en patiënten (zowel kinderen als volwassenen) in de palliatieve fase en hun naasten. De projecten Geestelijke Verzorging in de thuissituatie waren tot en met 2020 aangehaakt bij de regionale Netwerken Palliatieve Zorg, bij de Netwerken Kinderpalliatieve zorg en/of Centra voor Levensvragen. Vanaf 2021 zijn de taken ondergebracht bij regionale Centra voor Levensvragen.

In opdracht van het ministerie van VWS is in 2019 het ZonMw-programma Zingeving en Geestelijke verzorging gestart. Het doel is de ontwikkeling en implementatie van kennis over zingeving en geestelijke verzorging in zorg en welzijn te stimuleren. Voor de ontwikkeling van dit programma heeft een uitgebreide veldraadpleging plaatsgevonden.

Aandacht voor levensvragen en zingeving is steeds meer uit beeld geraakt in de gezondheidszorg in het algemeen. Daarom is er in het ZonMw-programma ruimte voor een breed en gevarieerd spectrum aan doelgroepen en omstandigheden: het gaat om alle mensen van alle leeftijden die een beroep doen op professionals en vrijwilligers in zorg, het sociale domein en welzijn.

ZonMw beschouwt de opdracht van VWS als een belangrijke 1^e stap om met onderzoek en implementatie van kennis de ontwikkelingen in het veld te ondersteunen en mee vorm te geven. ZonMw verwacht dat dit programma meer inzicht geeft in hoe zingeving en geestelijke verzorging ingebed kunnen worden in zorg en welzijn in de thuissituatie (eerste lijn, sociaal domein, paramedische zorg inclusief vrijwilligers) en wat daarvoor nodig is. Het programma heeft een budget van € 8,- miljoen en een looptijd van 2019 tot en met 2023.

1.2. Ontwikkeling en start van het programma

De ontwikkeling en de uitvoering van het programma is gestart in 2019 aan de hand van 5 actiepunten:

1. de organisatie van een expertmeeting over mogelijkheden voor onderzoek naar effecten
2. een inventarisatie van initiatieven en organisatievormen
3. een inventarisatie van kennislacunes en prioriteiten
4. het uitzetten van onderzoek voor de Netwerken Palliatieve Zorg (actieonderzoek)
5. een verkennende scenariostudie naar de financiering van geestelijke verzorging

Op basis van de eerste 3 actiepunten zijn de volgende publicaties verschenen die meer achtergrond geven bij wat onder zingeving wordt verstaan, welke initiatieven er zijn en welke kennislacunes:

- [Inventarisatie Zingeving en Geestelijke Verzorging Thuis/ Eerstelijin](#)
- [Outline programma Zingeving en Geestelijke verzorging](#)
- [ZonMw-signalement 'Zingeving in zorg: De mens centraal' \(pdf\)](#)

Vanuit het programma Palliantie. Meer dan zorg was in 2017 al de volgende publicatie beschikbaar:

- [Kennisynthese geestelijke verzorging in de palliatieve zorg](#)

In het najaar van 2019 is, in nauwe samenspraak met het veld, het programma ontwikkeld dat in mei 2020 is goedgekeurd door het ministerie van VWS. In 2019 startte het uitzetten van onderzoek (actiepunt 4) met een open subsidieronde actieonderzoek. Over de bekostiging van geestelijke verzorging (actiepunt 5) heeft het ministerie van VWS in het overleg met ZonMw aangegeven af te zien van het door ZonMw laten opvolgen van dit specifieke actiepunt.

1.3. De tussenevaluatie

1.3.1. Aanleiding

In de programmatekst staat de volgende belofte: *'In 2021 vindt een tussentijdse evaluatie plaats die in overleg met VWS en het veld kan leiden tot aanpassingen of actualisering. De eindevaluatie wordt gepland in 2023'*. Op 16 november 2020 heeft de commissie daarom het volgende verzoek gedaan aan de subcommissie Evaluatie van het programma, bestaande uit Nicolette Hijweege-Smeets en Huub Sibbing:

'Maak ten behoeve van de eindevaluatie een vertaalslag van alle doelstellingen, activiteiten en beoogde resultaten naar evaluatievragen, plus planning. Neem daarbij de volgende aandachtspunten mee:

- *doelen zo scherp mogelijk formuleren, geeft richting aan programma met ruimte voor gemotiveerd afwijken op basis van argumenten.*
- *omschrijven wat ZonMw gedurende de looptijd van het programma moet verzamelen, onder andere. projectopbrengsten. Sommige gegevens vanaf de start al verzamelen, indien haalbaar.*
- *mogelijkheid om als commissie zelf te monitoren en rondes en programma te evalueren.*
- *consequent uitvragen van leerpunten, bevorderende/belemmerende factoren bij projecten.'*

De subcommissie Evaluatie deed een voorstel voor de tussenevaluatie van het programma Zingeving en Geestelijke verzorging. Dit voorstel is tijdens de commissievergadering van 8 april 2021 ter bespreking en accordering aan de programmacommissie voorgelegd. In juni 2021 is de opzet van de tussenevaluatie definitief vastgesteld. Op basis van dit akkoord is in de periode juni-oktober 2021 de tussenevaluatie uitgevoerd.

1.3.2. Doelstelling van de evaluatie

De evaluatie geeft antwoord op de vraag in hoeverre werkwijze en resultaten en de keuzes die in de 1^e helft van het programma zijn gemaakt daadwerkelijk leiden tot realisatie van de doelstellingen van het programma. Met deze tussenevaluatie wil de commissie kunnen terugblikken, waar nodig bijsturen in lopende projecten en weloverwogen keuzes kunnen maken voor de 2^e fase van het programma. De commissie heeft onderstaande thema's aangegeven die zij in de tussenevaluatie graag geadresseerd zagen.

Het lopende programma

Programmering en impact

1. Welke onderdelen van het programma zijn (nog niet) uitgevoerd, lopend of belegd?
2. Wat leveren de afgeronde, lopende en belegde projecten op aan productieve interacties en wanneer? Hierbij wordt rekening gehouden met de verschillende fasen van de projecten.

Beoordeling, monitoring, uitvoering

3. Welke informatie kunnen en moeten we om welke reden tussentijds ophalen uit de diverse projecten?
4. Wat zien de projectleiders van de lopende en afgeronde projecten als faal- en succesfactoren? Welke suggesties voor verbetering hebben zij?
5. Wat is het effect van corona op de looptijd en uitvoering van de projecten, het programma en de evaluatie? Ligt een vertraging en uitloop van het programma in de tijd in de verwachting en welke omvang heeft deze, inhoudelijk en financieel?
6. Welke projecten uit de 1^e fase komen in aanmerking voor een vervolg, eventueel VIMP? (Verspreidings- en Implementatie Impuls)

De 2^e fase van het programma

7. Welke accenten, aandachtspunten moeten we aanbrengen voor uitvoering van het programma in de 2^e fase 2022 tot en met 2023.
 - a. binnen lopende projecten
 - b. in een nieuwe subsidieoproep begin 2022 (looptijd projecten medio 2022 – 2023/2024, dit is afhankelijk van de eventuele nieuwe einddatum van het programma)
8. Voorbereiding van de eindevaluatie, inclusief tijdpad en voorlopige vragenlijst voor de eindevaluatie

Een mogelijk vervolgprogramma

9. Plan voor de voorbereiding van een mogelijk vervolgprogramma
10. Plan voor het geval er geen vervolgprogramma komt. Hoe worden de tot nu toe behaalde resultaten geborgd?

1.3.3. Methoden van evaluatie

Het deskonderzoek bestond uit bestudering van de programmadocumenten: rapportage vanuit de coördinatie van het actieonderzoek, de programmatekst, subsidieoproepen, signalement, inventarisatie en kennissynthese, de subsidieaanvragen en de voortgangsverslagen. De coördinator (actie-)onderzoek van ZonMw leverde in augustus 2021 een rapportage op waarin een deel van de evaluatievragen al is beantwoord over de bijdrage van de actieonderzoeken aan de doelstellingen van het programma. Daarbij is geïnventariseerd welke knelpunten de projectleiders van de actieonderzoeken ervaren in de uitvoering. Deze rapportage heeft belangrijke input geleverd voor de huidige tussenevaluatie. Waar dit relevant is wordt verwezen naar of geciteerd uit deze rapportage.

De stakeholders en de projectleiders zijn bevraagd aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst (zie bijlage 1 en 2 voor de vragenlijst en een overzicht van alle interviews en deelnemers aan bijeenkomsten). Op 9 september zijn de eerste resultaten van de interviews gepresenteerd aan de ZonMw-commissie Zingeving en Geestelijke verzorging en heeft de commissie daarop een reactie gegeven. Tijdens een bijeenkomst met projectleiders van het actieonderzoek zijn op 14 september de eerste resultaten van de interviews getoetst en aangescherpt. Op 16 en 20 september gaven de commissieleden in 2 groepen van 4 personen hun eigen visie op invulling van de 2^e fase van het programma en een eventueel vervolgprogramma na afloop van het huidige programma. Op basis van input vanuit het deskonderzoek, de interviews, de input van de commissie en de toetsende interviews na de reflectie in de commissie is een tussenevaluatierapport in concept opgesteld en besproken in de subcommissie Evaluatie. Aan de hand van de opbrengsten van deze bespreking is het document vervolgens aangescherpt en afgerond.

1.4. Leeswijzer

Dit evaluatierapport beschrijft in hoofdstuk 2 tot en met 4 aan de hand van de evaluatievragen de opbrengsten van de eerste 2 jaar op basis van het deskonderzoek, de uitkomsten van de interviews en de bijeenkomsten met projectleiders en ZonMw-programmacommissie. Daarbij is een onderscheid in programmering (hoofdstuk 2), impact (hoofdstuk 3) en proces (hoofdstuk 4). Hoofdstuk 5 vat de resultaten nog eens samen en daaruit komen conclusies en aanbevelingen voor het vervolg. Hoofdstuk 6 en 7 beschrijft vanuit deze suggesties de aandachtspunten en aanbevelingen voor de 2^e fase van het programma en een mogelijk vervolgprogramma.

Deel 1: Evaluatie van het lopende programma

2. Programmering

Dit hoofdstuk beantwoordt de 1^e vraag uit de evaluatie:

‘Welke thema’s van het programma zijn (nog niet) uitgevoerd, lopend of belegd?’

Voor de beantwoording van deze vraag, die betrekking heeft op het verloop en de resultaten tot nu toe van het lopende programma, is eerst inzicht van de beoogde resultaten van het programma en de gekozen thema’s nodig. Zie hiervoor paragraaf 2.1. In paragraaf 2.2 worden de uitgezette onderzoeken gekoppeld aan de beoogde te adresseren thema’s. Vervolgens wordt aan de hand van die analyse en de resultaten van de interviews met stakeholders en de raadpleging van de ZonMw-programmacommissie antwoord gegeven op de vraag welke thema’s nog niet voldoende aandacht hebben gekregen. Paragraaf 2.3. vat de resultaten kort samen.

2.1. Doelstellingen, beoogde resultaten en gekozen thema’s

2.1.1. Doelstellingen en beoogde resultaten

Het programma Zingeving en Geestelijke verzorging stuurt met diverse activiteiten, waaronder 2 subsidieoproepen, op de ontwikkeling en implementatie van kennis over zingeving en geestelijke verzorging in zorg en welzijn. Het programma is een belangrijke 1^e stap om met onderzoek en implementatie van kennis de ontwikkelingen in het veld te ondersteunen en mee vorm te geven. De opbrengsten van het programma geven meer inzicht in hoe zingeving en geestelijke verzorging ingebed kunnen worden in zorg en welzijn en wat daar voor nodig is. Het programma richt zich niet op specifieke doelgroepen; het gaat om alle mensen van alle leeftijden die een beroep doen op professionals en vrijwilligers in de zorg, het sociaal domein en welzijn.

Het programma stuurt op:

- meer inzicht in:
 - toepasbaarheid en effectiviteit van methodieken en interventies van de geestelijke verzorger, professionals in zorg en welzijn en vrijwilligers.
 - inhoudelijke aspecten van de samenwerking tussen eerstelijns hulpverleners, welzijnswerkers, vrijwilligers en geestelijk verzorgers voor zingevingsvragen van mensen.
 - organisatorische randvoorwaarden voor samenwerking tussen eerstelijns hulpverleners, welzijnswerkers, vrijwilligers en geestelijk verzorgers.
 - plan voor een minimale basisset voor registratie van data over zingeving, databeheer en -analyse.
 - een dynamische praktijkgerichte kennis- en innovatieagenda in beheer bij de beroepsgroep.
- aandacht voor diversiteit

Concrete beoogde resultaten:

- methodieken voor multidisciplinaire samenwerking, overleg en deskundigheidsbevordering
- leerpunten van geslaagde initiatieven en organisatievormen in zorg en welzijn
- ontwikkeling van nascholing en vaardigheidstrainingen

2.1.2. Thema’s

Het programma brengt bovenstaande doelstellingen samen in 2 programmalijnen:

1. zingeving en geestelijke verzorging integreren in zorg en welzijn
2. methodieken en interventies

De thema’s binnen programmalijn 1 zijn:

1. onderzoek naar rollen en wederzijdse verwachtingen van geestelijk verzorgers, professionals in zorg en welzijn en vrijwilligers.
2. beschrijving van kenmerkende beroepsactiviteiten en interventies van geestelijk verzorgers in zorg en welzijn.

3. pilots waarin samenwerking tussen geestelijk verzorgers, professionals in zorg en welzijn en vrijwilligers wordt verkend en vormgegeven.
4. onderzoek naar organisatorische kwesties rond inbedding van zingeving en geestelijke verzorging en positionering van de geestelijk verzorger in de eerstelijnszorg en welzijn.
5. pilots gericht op integratie van het thema zingeving en geestelijke verzorging in bestaande projecten inclusief onderzoek naar succes- en faalfactoren.

De thema's binnen programmalijn 2 zijn:

1. onderzoek naar de effectiviteit van de inzet van geestelijk verzorgers en zijn of haar methodieken en interventies in de zorg en welzijn.
2. ontwikkeling van methodieken en interventies voor professionals in zorg en welzijn gericht op versterking van hun aandacht voor zingevingvragen.
3. onderzoek naar de ervaringen met de inzet van getrainde vrijwilligers onder leiding van een geestelijk verzorger in het sociaal domein.
4. onderzoek naar de toegevoegde waarde van de aandacht voor zingeving en geestelijke verzorging voor cliënten, patiënten, professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn.

Beide programmalijnen voeren samenhangende activiteiten uit op het gebied van onderzoek, doorontwikkeling van beloftevolle initiatieven, implementatie en deskundigheidsbevordering. Dit levert bruikbare kennisproducten op voor de doelgroep waarvoor de kennis bedoeld is. De activiteiten binnen beide programmalijnen dragen bij aan de ontwikkeling van een leergemeenschap. De ontwikkeling van een leergemeenschap wordt met een eenmalige impuls gestimuleerd.

2.1.3. Uitgangspunten voor het programma

In het verlengde van de geformuleerde missie en doelstellingen zijn de onderstaande uitgangspunten voor het programma gekozen. Het programma:

- is praktijkgericht: praktijkvragen zijn leidend en de resultaten komen ten goede aan de praktijk.
- heeft een lang termijnperspectief: het programma is een startprogramma.
- sluit aan bij en bouwt voort op succesvolle initiatieven en ontwikkelingen in de praktijk.
- bevordert samenwerking tussen praktijk en onderzoek en tussen professionals en vrijwilligers uit de domeinen van zorg en welzijn en het levensbeschouwelijke domein.
- stimuleert een organische, *bottom-up* en geleidelijke groei van een leergemeenschap.
- zet verschillende (subsidie)instrumenten in op maat van het doel dat wordt beoogd.

Het huidige programma betreft een eerste, oriënterend aanloopprogramma. Er kunnen/mogen voor de 2^e fase geen nieuwe doelen worden toegevoegd aan het huidige programma. Nieuwe onderwerpen kunnen eventueel een plek krijgen in de 2^e fase van het programma in de vorm van een oriënterend project, ter voorbereiding op het nieuwe programma na 2024.

2.1.4. Start van het programma

In 2019 startte het uitzetten van onderzoek (actiepunt 4, zie paragraaf 1.2) met een open subsidieronde actieonderzoek.

Met deze subsidie konden actieonderzoekers een subsidieaanvraag doen om de projectleiders Geestelijke Verzorging, die waren aangesteld om het proces van beschikbaar stellen van geestelijk verzorgers thuis in hun regio's te begeleiden, te ondersteunen bij vraagstukken waar zij in de praktijk tegenaan lopen. De gedachte was dat actieonderzoek een geschikte onderzoeksbenadering was om hen in deze betrekkelijk nieuwe activiteit ondersteuning te bieden. In deze subsidieronde zijn 7 actieonderzoeken gehonoreerd en is 1 actieonderzoek gehonoreerd voor 5 maanden. Naast het starten van het actieonderzoek is er ook een coördinator actieonderzoek aangesteld. Deze coördinator begeleidt de actieonderzoekers, organiseert de projectleidersbijeenkomsten, monitort de voortgang en schakelt indien nodig ter ondersteuning interne of externe expertise in om projectleiders te ondersteunen.

Eind september 2020 is de 2^e subsidieoproep uitgezet. Het doel was het tot stand brengen van een landelijke Kenniswerkplaats met relevante partijen uit onderwijs, onderzoek en praktijk ten behoeve van

vraagstukken uit de praktijk van Zingeving en Geestelijke verzorging thuis. Dit omvat 3 onderdelen namelijk: een brede kennisinfrastructuur, een leergemeenschap en effectonderzoek. De aanvraag voor ontwikkeling van een Kenniswerkplaats is in april 2021 gehonoreerd met een subsidie van € 1.199.655,- voor de duur van 24 maanden. De Kenniswerkplaats is op 1 oktober 2021 van start gegaan.

2.2. Welke thema's van het programma zijn (nog niet) uitgevoerd, lopend of belegd?

2.2.1. Welke thema's worden geadresseerd in lopende en uitgezette onderzoeken?

Aan de hand van het deskonderzoek is een analyse gedaan van de thema's in de lopende en uitgezette onderzoeken (8 actieonderzoeken en kenniswerkplaats) en de koppeling aan de thema's uit de programmaliijnen. Binnen de actieonderzoeken zijn vooral specifieke inhoudelijk afgebakende thema's (en/of doelgroepen) geadresseerd.

De Kenniswerkplaats biedt een platform voor 3 nauw met elkaar verbonden doelen:

1. de ontwikkeling van een kennisinfrastructuur die samenwerking, kennisontwikkeling en kennisuitwisseling bevordert. Dit gebeurt op basis van een dialoog tussen (universitair en hbo) onderwijs, onderzoek en praktijken van geestelijke verzorging thuis (GV-thuis), waarin wordt samengewerkt met andere beroepsgroepen (zorg voor zingeving thuis (ZvZ)). Ook de ontwikkeling van een kennisbank maakt hier deel van uit.
2. de ontwikkeling van een leergemeenschap die de uitwisseling tussen en in leernetwerken bevordert rondom innovaties in de praktijk van geestelijke verzorging thuis en zorg voor zingeving thuis ten behoeve van cliënten in eerstelijnszorg en het sociaal domein.
3. de ontwikkeling van practice-based evidence door onderzoek naar de behoeften, doelen, werkwijzen en uitkomsten van geestelijke verzorging thuis.

De realisatie van deze brede infrastructuur is een belangrijk resultaat van de 1^e fase van het ZonMw-programma.

Onderstaand schema biedt een overzicht van de uitgezette onderzoeken met de programmaliijnen en thema's daarbinnen.

Programmaliijn 1	
1. Onderzoek naar rollen en wederzijdse verwachtingen van geestelijk verzorgers, professionals in zorg en welzijn en vrijwilligers.	Actieonderzoek 1, 4, 5, 8
2. Beschrijving beroepsinhoud Geestelijke verzorging	Actieonderzoek 3, 7
3. Samenwerking (pilots)	Actieonderzoek 1, 2, 3, 4, 5 Kenniswerkplaats, kennisinfrastructuur, leergemeenschappen
4. Organisatorische kwesties rondom inbedding Geestelijke Verzorging thuis	Actieonderzoek 2, 3, 5, 8
5. Pilots gericht op integratie van het thema zingeving en geestelijke verzorging in bestaande projecten of structuren.	

Programmaliijn 2	
1. Onderzoek naar de effectiviteit van de inzet van geestelijk verzorgers en zijn of haar methodieken en interventies in de zorg en welzijn.	Kenniswerkplaats, ontwikkeling practice based evidence
2. Ontwikkeling van methodieken en interventies voor professionals in zorg en welzijn gericht op versterking van hun aandacht voor zingevingsvragen. Ontwikkeling van (modules voor) onderwijs/scholing.	Actieonderzoek 1, 2, 3, 7 Actieonderzoek 4, 6, 7, 8
3. Ervaringen met de inzet van getrainde vrijwilligers onder leiding van een geestelijk verzorger in sociaal domein.	Actieonderzoek 7: ontwikkelen van trainingen en tools voor vrijwilligers in het sociaal domein.
4. Onderzoek naar de toegevoegde waarde van de aandacht voor zingeving en geestelijke verzorging voor cliënten, patiënten, professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn.	Kenniswerkplaats, ontwikkeling practice based evidence
5. Start van een leergemeenschap, Kenniswerkplaats en leernetwerken.	

2.2.2. Welke onderdelen zijn onvoldoende of niet belegd?

Input vanuit het deskonderzoek

Vanuit de rapportage opgesteld door de coördinatie van het (actie-)onderzoek kwam naar voren:

- dat er nog weinig onderzoek wordt gedaan op het thema 'Data, meten, registratie en evaluatie'.
- dat er nog geen onderzoeken zijn die zich (specifiek) focussen op de doelgroepen chronisch zieken (onder andere psychiatrie), mensen met een (verstandelijke) beperking, laaggeletterden, mensen die kampen met eenzaamheid en migranten. Er is 1 onderzoek dat specifiek aanbod ontwikkelt voor jongeren, maar verder zijn er geen onderzoeken met een specifieke focus op jongeren. Zoals eerder aangegeven kan het voorkomen dat personen tot meerdere subdoelgroepen tegelijk behoren. Het is niet mogelijk om voor al deze combinaties een op maat gemaakte werkwijze of aanpak te creëren.

Zoals blijkt uit de analyse in de vorige paragraaf zijn er ook nog geen pilots uitgezet die gericht zijn op integratie van het thema zingeving en geestelijke verzorging in bestaande projecten of structuren¹.

Input uit het veld (vanuit de interviews)

De volgende onderwerpen zijn volgens stakeholders in het veld nog onvoldoende belegd en mogen in een vervolg meer aandacht krijgen:

1. Verwevenheid van zingeving als maatschappelijk thema en geestelijke verzorging

¹ Dit thema houdt conform de programmatekst het volgende in:

'Er liggen kansen om het thema zingeving en geestelijke verzorging aan te haken aan andere, al bestaande projecten of teams, werkgroepen of afdelingen. Denk bijvoorbeeld aan:

- het verbreden van de taken van een palliatief zorgteam naar ondersteuning op het gebied van zingevingsvragen
- het organiseren van een ambassadeursteam of -overleg
- de ontwikkeling van een transmuraal netwerk waarin ook aandacht is voor de continuïteit van geestelijke verzorging en zingevingsvragen van de patiënt
- verpleegkundigen en/of medisch specialisten die getraind worden in het goed tegemoet treden van zingevingsvragen of herkenning van een existentiële crisis
- een gezamenlijke casuïstiekbespreking of een multidisciplinair overleg
- het maken van een patiëntreis
- een ziekenhuis overstijgend netwerk van ambassadeurs. Deze programmaliijn stelt middelen beschikbaar voor pilots om zingeving en geestelijke verzorging te integreren in lopende projecten of bestaande structuren. Begeleidend onderzoek bij de pilots geeft inzicht in succes- en faalfactoren en verbeterpunten. Daarnaast worden de pilots op effecten voor de zorgprofessionals en patiënten onderzocht.

Allereerst geeft men terug dat zingeving als breder maatschappelijk thema in het programma nu erg verweven is met de inzet (en invulling van de beroepsinhoud) van de geestelijk verzorger. Deze koppeling vindt men niet altijd recht doen aan de bredere behoefte aan aandacht voor zingeving in de maatschappij en de rollen die verschillende zorg- en hulpverleners daarbij kunnen spelen. In een vervolg zou dit volgens geïnterviewden beter wat meer uit elkaar getrokken kunnen worden.

2. Het in kaart brengen van de behoeftes van burgers aan zingeving en segmentatie naar doelgroepen

Als gevolg van de vergoedingsregeling voor geestelijk verzorgers thuis focust het meeste onderzoek zich nu vooral op behoeftes van de doelgroepen die binnen deze regeling vallen. Er is nog weinig inzicht in wat de brede maatschappelijke behoefte aan ondersteuning bij zingevingsvraagstukken is. Het programma begrenst niet in doelgroepen en de mening dat er andere groepen zijn die ook baat kunnen hebben bij aandacht voor zingeving en inzet van geestelijke verzorging is breed gedeeld. Daarbij worden als voorbeeld de volgende groepen genoemd: jongeren, revalidanten, GGZ-patiënten, dak- en thuislozen, chronisch zieken, eenzame mensen, migranten en kwetsbare mensen zoals mensen met schulden. Algemeen is men van mening dat ook voor de brede groep burgers van 18-50 jaar ondersteuning op het gebied van zingeving passend kan zijn, zoals mensen die voor een belangrijke transitie in hun leven staan (het krijgen van een kind, een carrièreswitch, werkloosheid, mensen die voor een voor hen belangrijke persoonlijk keuze staan zoals een scheiding, verlies en rouw) en dat ondersteuning daarbij niet het unieke terrein is van de geestelijk verzorger. Daarom ziet men graag onderzocht hoe ook andere professionals en vrijwilligers op deze behoeftes kunnen inspelen en welke vormen van ondersteuning toepasselijk zijn (zorg voor zingeving).

3. Onderzoek naar de meerwaarde van de geestelijke verzorger en verduidelijking van de beroepsinhoud

In het verlengde van het vorige punt is er behoefte om nader te duiden voor welke groepen specifiek de geestelijk verzorger relevant is. Hierover is ook meer duidelijkheid gewenst door zorgverleners die een verwijzende rol hebben, zoals een huisarts. Daarbij kan ook onderzocht worden wat de toegevoegde waarde is geweest voor diegenen die gebruik hebben gemaakt van de diensten van een geestelijk verzorger. Ook kan gebruik worden gemaakt van de inzichten die zijn verkregen door de al langere inzet van geestelijk verzorgers in ziekenhuizen, het leger en de gevangenis.

Niet voor iedereen is een geestelijk verzorger het antwoord op hun behoefte rondom zingeving. De ontwikkeling van een goed triage-instrument om te bepalen of inzet van een geestelijk verzorger geëigend is of bijvoorbeeld langdurige inzet van een vrijwilliger, is voor de verwijzer ondersteunend. Wat momenteel ontbreekt is een duidelijke identificatie/associatie/positionering van de beroepsgroep in de eerste lijn. Een geopperd idee is een pilot waarbij huisartsen en geestelijk verzorgers in opleiding gezamenlijk stagelopen en waarbij onderzocht wordt hoe zij gedurende deze periode leren hoe ze elkaar kunnen aanvullen. Het voordeel is dat hierbij ook nieuwe inzichten kunnen ontstaan in plaats van het 'stollen' van de werkelijkheid zoals die zich nu voordoet. Ook is er de wens inzichtelijk te maken welke rol de geestelijk verzorger kan hebben in het onderwijs aan andere zorgprofessionals die skills moeten ontwikkelen voor aandacht en begeleiding in hun dagelijkse praktijk. Een aanvullende onderzoeksvraag is wat de levensbeschouwelijke identiteit van een geestelijk verzorger wel of niet toevoegt aan zijn of haar inzet. Hoe verhoudt het werk van de geestelijk verzorger tot de kerkelijke inzet van geestelijk verzorgers? Dit om de onafhankelijke en eigenstandige positie van de geestelijk verzorger beter te kunnen duiden.

4. Aandacht voor integratie van zingeving in de thuissituatie (zorg voor zingeving)

Het adresseren van zingevingsvraagstukken is niet het exclusieve terrein van de geestelijk verzorger. Aandacht voor zingeving is een belangrijk onderdeel van zorg en welzijn en daarom is er behoefte om na te gaan hoe alle zorg- en welzijnsprofessionals deze behoefte kunnen signaleren en hieraan aandacht zouden moeten en kunnen besteden en zo nodig daarbij passende begeleiding kunnen bieden. Velen vinden het belangrijk om meer inzicht verkrijgen in het samenspel tussen geestelijk verzorger, de zorgprofessional, de vrijwilliger en de cliënt. Wie heeft welke rol, wat zijn modellen om dit samenspel goed in te richten?

5. Gerichter inzetten op welke rol vrijwilligers hebben en hoe zij daarin het beste kunnen worden begeleid

Een vraag is: hoe kan de relatie met de vrijwilliger in de praktijk beter worden vormgegeven? Voor de breedte van zingevingsvraagstukken is de inzet van vrijwilligers onontbeerlijk, maar welke groepen zijn gebaat bij de inzet van vrijwilligers en hoe kan dat het beste worden vormgegeven. Welke

groepen vrijwilligers kunnen we onderscheiden? Hoe kunnen vrijwilligers effectief worden ingezet? Hoe kunnen zij beter worden begeleid en worden opgeleid? Hoe kun je kwaliteitscontrole houden over de inzet van vrijwilligers? Het toerusten van vrijwilligers is iets totaal anders dan het toerusten van professionals. Geestelijk verzorgers kunnen een belangrijke rol spelen in de training van vrijwilligers, maar zij moeten daarvoor ook getraind worden (train-de-trainer-programma's).

6. Scholing en training

Het is belangrijk zorgprofessionals goed op te leiden om de benodigde aandacht en begeleiding te geven op zingeingsvraagstukken. Momenteel is daarvoor geen vast opleidingskader. Binnen het programma zijn actieonderzoeken die zich richten op ontwikkeling van tools om daarin te voorzien, maar dit is nog erg beperkt. Er zijn al wel overzichten van scholingen en trainingen beschikbaar. Onderzocht zou kunnen worden, wat bruikbaar is voor wie en wat de evidentie is om vervolgens in te zetten op verspreiding daarvan. Daarbij is aandacht voor regionale verscheidenheid, maar ook landelijke toepasbaarheid belangrijk.

Reflectie op de input vanuit de interviews door alle projectleiders

In de projectleidersbijeenkomst van 14 september 2021 reflecteerden alle projectleiders op de eerste bevindingen uit de interviews. Daarin is benadrukt dat een aantal van de genoemde punten al wordt geadresseerd in het actieonderzoek en in de Kenniswerkplaats. Deze Kenniswerkplaats is in 2021 begonnen, vandaar dat resultaten daarvan nog niet zichtbaar zijn. Het gewenste onderzoek naar de meerwaarde van de geestelijk verzorger moet voortborduren op de te ontwikkelen inzichten in de Kenniswerkplaats rond de ontwikkeling van practice based evidence. Er ligt daartoe al een uitgebreid plan van aanpak. Allereerst zit dat in de richting van kwalitatief onderzoek; als je wilt weten wat de betekenis van bepaalde zorg is voor iemand, is het belangrijk om in het onderzoek expliciet het cliënt- en patiëntperspectief naar voren te laten komen. Dat is (nog) niet te vangen in de harde lijn van de epidemiologie. Verder onderstrepen de projectleiders nogmaals dat zingeving van belang is voor alle burgers. De actieonderzoeken zijn nu teveel gericht op de specifieke doelgroepen die in aanmerking komen voor vergoeding van een geestelijk verzorger. Ook zorg voor zingeving herkennen de actieonderzoekers als belangrijk onderwerp. Over de behoefte aan disseminatie wordt benadrukt dat het een taak van de Kenniswerkplaats is om hiervoor een kennisbank in te richten. Wel kunnen in het ZonMw-programma verdere ondersteunende initiatieven worden geïnitieerd.

Reflectie op de input vanuit de interviews door de commissie

In de commissievergadering van 9 september 2021 heeft de programmacommissie gereflecteerd op de thema's die vanuit de interviews zijn aangedragen. De programmacommissie kon zich goed vinden in de thema's die in de interviews waren aangedragen. Bij het punt dat de thema's zingeving en geestelijke verzorging door elkaar lopen, wordt opgemerkt dat in het conceptprogramma deze onderdelen expliciet onderscheiden werden en dat dit destijds op verzoek van VWS is aangepast in de huidige programmalijnen. Toch vindt de programmacommissie het wel logisch dat beide onderwerpen die nauw met elkaar verbonden zijn in samenhang een plek hebben in het programma. Ook kwam een duidelijk signaal dat misschien te snel gesprongen is naar het ontwikkelen van interventies zonder dat behoeftes al goed in kaart zijn gebracht. Dat wordt herkend. Het idee van de programmacommissie was dat de actieonderzoeken eerst zouden onderzoeken waar mensen/cliënten behoeftes aan hebben. Een les voor het vervolg is om deze verschillende onderdelen duidelijker af te bakenen of hiervoor verschillende onderzoeksmethodieken mogelijk te maken. Ook de behoefte aan het beter in kaart brengen van het samenspel en de rolverdeling tussen verschillende zorg- en welzijnsprofessionals, geestelijk verzorgers, vrijwilligers en cliënten wordt omarmd. De punten 2 tot en met 5 hieronder vindt men daarom een verdere verbijzondering van dit overkoepelende thema. Ook onderstreept de programmacommissie de behoefte aan overzicht naar de opbrengsten van de actieonderzoeken, oftewel de te ontwikkelen tools en interventies en de wens naar inzicht in de meerwaarde van inzet van de geestelijk verzorger. Bij deze laatste thema's speelt volgens de commissie de Kenniswerkplaats een belangrijke rol en moeten nieuwe initiatieven aanpalend daaraan of in samenhang daarmee gestart worden.

Input vanuit de programmacommissie

Eind september 2021 heeft de programmacommissie in 2 subgroepen uitgebreid gereflecteerd op welke thema's nog onvoldoende aandacht hebben gekregen en waarop zij zelf graag in de volgende fase meer nadruk op zouden zien. De commissieleden brachten onderstaande punten expliciet naar voren:

1. De vraag wat zingeving nu eigenlijk is, als basis onder het programma

De doelstellingen van het ZonMw-programma Zingeving en Geestelijke verzorging thuis zijn vrij instrumenteel geformuleerd. In het programma zitten wel actieonderzoeken die al kijken naar behoeftes. Daar komen ze tot de conclusie dat er zoveel uitingen zijn van zingeving en dat de bijbehorende behoeftes ook nog erg verschillend zijn. Dat zijn belangrijke conclusies. Er wordt in het programma nu veel aandacht gegeven aan 'dingen maken', interventies, werkvormen. Een belangrijke vraag is: wat houdt zingeving in voor en vanuit alle betrokkenen?

2. Zingeving is van alle professionals in de domeinen zorg en welzijn (zorg voor zingeving)

Zorg- en zingevingsvragen beginnen bij de zorgverlener die in zijn werk cliënten tegenkomt waarbij ze kennis over wat zingeving is en hoe het gesprek daarover te voeren, nodig hebben. Die professionals ondersteunen is een essentieel onderdeel van het ZonMw-programma. Het is onderdeel van contact met alle zorgverleners. Het moet niet versmald worden tot een vorm van specialistische zorg.

3. Breder in kaart brengen van de behoeftes van burgers aan zingeving

Het is belangrijk dat zingeving niet alleen relevant is bij palliatieve zorg, maar ook in achterstandssituaties, en specifieke groepen zoals jeugd, voor migranten etc. Echt een brede benadering. In de wereld van psychiatrie, dakloosheid, huiselijk geweld, zijn de levensvragen levensgroot en het wordt daar nog nauwelijks benoemd. Daarom is het belangrijk dat daar ook aandacht voor komt.

4. In algemene zin moet de behoefte aan een goed gesprek tussen burgers worden gefaciliteerd

De vraag is of er daadwerkelijk een extra professional voor zingevingsvragen bij moet als mensen al zoveel zorgverleners zien. Het gaat er uiteindelijk om dat mensen ergens ruimte vinden om een gesprek te voeren over zingeving en wat hen bezighoudt. Het praten over zingeving en betekenisgeving is niet alleen gekoppeld aan een geestelijk verzorger. Het kan bijvoorbeeld ook een maatschappelijk werker zijn met aandacht voor zingeving. Er moet geen concurrentie op de werkvloer ontstaan wie met de patiënt over zingeving mag praten. De daarbij behorende onderzoeksvraag is: hoe en waar nemen burgers en professionals in hun rol zingeving waar en hoe gaan zij daarmee om? Ook is het interessant om te kijken wat voor professionals bijvoorbeeld signalen zijn om wel of niet door te verwijzen naar geestelijk verzorger en wat mogelijke en wenselijke routes zijn. Zorgverleners die signalen kunnen duiden als behoefte aan ondersteuning op zingeving. Niet een klinische interventie als oplossing, maar een goed gesprek. De-medicalisering van aandacht voor levensvragen is daarbij een belangrijk aandachtspunt.

5. Er is in het programma veel focus op de inhoud van het beroep van geestelijk verzorger, maar nog onvoldoende op de signalering, rolverdeling en verwijzing

Het moet nadrukkelijker aan bod komen wie de lead heeft om de patiënt ook bij de geestelijk verzorger te krijgen als daar behoefte aan is. Het gaat onder andere om de manier waarop kenbaar wordt gemaakt wat het aanbod is in dit domein, hoe je eraan komt en wie het gaat geven. Als er aanbod is, wie gaat dan signaleren dat de patiënt het nodig heeft en op welk moment? Aanbod dat niet gevonden wordt, is voor niets ontwikkeld.

6. Behoeftes aan een verdieping, verbinding, voortbouwen op wat er al is en verdere implementatie

Het is belangrijk om naar boven te tillen wat er is en dan vanuit de opdracht verbinding te leggen tussen wat er is en wat er gaat komen. En om dan te zorgen dat het betekenisvol is, dat het voldoet aan een behoefte. Er is behoefte aan ruimte om verbindingen te kunnen leggen. Wat is opgehaald in de 1^e fase is rijp en groen. In het programma is het analytisch vermogen om dat te beoordelen op kwaliteit, op verbinding, op een manier dat op individueel niveau ruimte ontstaat, maar dat het op macroniveau herkenbaar wordt als onderdeel van een cultuur. Om iets bestaansrecht te geven moet je inzicht geven door best practices te beschrijven en ruimte te geven aan goede initiatieven om door te ontwikkelen. Ruimte geven voor creativiteit en om meer verbindingen te leggen en niet alles in instrumenten willen vatten. Het programma moet goed voortborduren op wat er gestart is. Enerzijds door te starten met implementatie en borgen, maar anderzijds ook door te kijken of wat is opgehaald en ontwikkeld toepasbaar is voor andere doelgroepen. Binnen de actieonderzoeken is nu een grote verzameling van best practices te vinden. Deze pareltjes moeten worden beschreven, dan kun je van daaruit een rode draad destilleren over wat werkt. Door praktijken te beschrijven kan worden geschetst hoe aandacht voor zingeving in het algemeen en het vak van geestelijk verzorger in het bijzonder eruit kan zien. Een belangrijke vervolgstap is dus opbrengsten uit de 1^e fase analyseren en beschrijven en daarmee een kader creëren.

7. Onderzoek naar de rol van zingeving bij het aanpakken van belangrijke maatschappelijke opgaven

Het is waardevol om te onderzoeken welke rol zingeving kan hebben bij de aanpak van thema's als (preventie en aanpak van) eenzaamheid, suïcide en dementie. Er is daarbij behoefte aan meer samenwerking met andere ZonMw-programma's die zich expliciet richten op deze thema's.

8. Aandacht voor de behoefte aan zingeving bij zorg- en welzijnsprofessionals

Er wordt aandacht gevraagd voor de behoefte aan zingeving van professionals zelf in relatie tot het feit dat veel zorginstellingen vooral focussen op het verhogen van administratieve verplichtingen en de verhoging van de productiviteit. Zorgverleners zijn vaak vanuit een bepaalde behoefte aan zingeving in hun dagelijks werk in zorg of welzijn gaan werken en missen vaak aandacht voor dat aspect. Bijvoorbeeld omdat er geen tijd meer is om echt aandacht te hebben voor een patiënt.

2.3. Samenvatting van de resultaten met betrekking tot de programmering

Deze paragraaf vat de rode draad samen die breed wordt gedeeld vanuit alle bovengenoemde bronnen. Dit is de belangrijkste prioriteit voor een vervolg.

Op bijna alle onderdelen van de gedefinieerde programmalijnen zijn onderzoeken uitgezet. Dit geldt alleen niet voor het uitzetten van pilots om zingeving en geestelijke verzorging aan te haken aan andere, al bestaande projecten of teams, werkgroepen of afdelingen. In samenhang met de actieonderzoeken en de Kenniswerkplaats liggen hiervoor kansen om bestaande en ontwikkelde kennis verder te integreren in lopende initiatieven.

Verder komt vanuit alle perspectieven de behoefte naar voren naar meer inzicht in het samenspel tussen de geestelijke verzorger, de zorg- en/of welzijnsprofessional, de vrijwilliger en de cliënt. Wie heeft welke rol, wat zijn de modellen om dit samenspel goed in te richten. Daarbij wordt nadrukkelijk aandacht gevraagd voor 'zorg voor zingeving' vanuit de gedachte dat het adresseren van zingevingsvraagstukken niet het exclusieve terrein is van de geestelijk verzorger.

Doordat de vergoedingsregeling voor geestelijke verzorging exclusief is voorbehouden aan specifieke doelgroepen (ouderen, palliatieve zorg voor kinderen en volwassenen), zijn andere (kwetsbare) doelgroepen voor wie zorg rondom zingeving mogelijk relevant is tot nu toe minder in beeld gebracht in het programma. Het ZonMw-programma sloot deze groepen niet uit. Er wordt nadrukkelijk op gewezen in een vervolg ook aandacht te besteden aan andere doelgroepen en hun behoeften.

Verder wordt aandacht gevraagd voor verbreding op, verdieping van en overzicht over datgene wat er al is ontwikkeld. Een suggestie hiervoor is het inzichtelijk maken van goede voorbeelden en het verder verspreiden en vindbaar maken van mooie initiatieven. Een belangrijke functie hierbij is weggelegd voor de ontwikkelde kennisinfrastructuur, waaronder ook de kennisbank. Nieuwe activiteiten moeten daarom in nauwe samenwerking met de Kenniswerkplaats worden opgezet.

3. Impact

3.1. Operationalisatie van impact

ZonMw wil impact realiseren met het programma Zingeving en Geestelijke verzorging. In de visie die ZonMw op impact heeft, staat kennisbenutting centraal. Het gaat daarbij om het gebruik van kennis in praktijk, beleid, onderwijs en/of verder onderzoek. De volgende 'productieve interacties' vormen een belangrijke route naar het gebruik van kennis:

- samenwerking met relevante stakeholders (zowel op programma- als op projectniveau)
- oplevering van bruikbare kennisproducten
- gerichte verspreidings- en implementatieactiviteiten
- cofinanciering

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de 2^e evaluatievraag: Welke productieve interacties heeft het programma tot nu toe opgeleverd of welke worden nog opgeleverd?

Het programma stuurt op alle genoemde vormen van productieve interacties waardoor kennis optimaal wordt benut en de impact van het programma vergroot wordt. In de subsidieoproepen zijn de criteria weergegeven waaraan de subsidieaanvragen getoetst worden. Deze criteria zijn een concretisering van de uitgangspunten en de inhoud van de programmalijnen. Dit programma heeft bij de actieonderzoeken niet actief gestuurd op cofinanciering, bij de Kenniswerkplaats is daarop wel gestuurd.

Voor de oplevering van bruikbare kennisproducten is in het hele programma ruim aandacht. Ook gerichte verspreidings- en implementatieactiviteiten komen in de programmalijnen aan de orde. Elk project wordt hierop gemonitord. Ook worden verspreidings- en implementatieactiviteiten op programmaniveau ingezet, bijvoorbeeld door resultaten van projecten gebundeld onder de aandacht te brengen bij doelgroepen.

In de interne rapportage die is opgesteld door de coördinator van het actieonderzoek is uitgebreid aandacht besteed aan de opbrengsten van de actieonderzoeken tot nu toe. Een uitgebreid verslag over de vormen van samenwerking, het bereik van specifieke domeinen en doelgroepen en de gelegde verbindingen staat in deze rapportage. Hieronder zijn relevante passages uit dit rapport nog eens naar voren gehaald.

3.2. Inventarisatie van productieve interacties

3.2.1. Samenwerking

Samenwerking op projectniveau

In onderstaand kader staat de tekst uit de rapportage vanuit het actieonderzoek die weergeeft op welke manier in de actieonderzoeken aandacht is besteed aan samenwerking. In bijlage 3 staat een overzicht van de actieonderzoeken.

Samenwerking binnen de actieonderzoeken

De actieonderzoeken besteden veel aandacht aan samenwerking. Het gaat om samenwerking tussen de geestelijk verzorger en andere zorgprofessionals, zoals de huisarts, POH, de (wijk)verpleegkundige en de psycholoog maar ook over samenwerking tussen de geestelijk verzorger en maatschappelijk werkers binnen het sociaal domein, vrijwilligers en ook mantelzorgers.

Sommige projecten hebben een specifieke focus op 1 vorm van samenwerking, in andere projecten komen meerdere vormen van samenwerking aan de orde, maar wordt bijvoorbeeld weer meer gefocust op samenwerking tussen organisaties of tussen regio's. Hieronder een overzicht van de 5 actieonderzoeken die zich richten op het ontwikkelen van samenwerking.

Samenwerking	AO 1	AO 2	AO 3	AO 4	AO 5
Geestelijk verzorgers	x	x	x	x	x
eerstelijns professionals	x		x	x	x
Sociaal domein	x	x	x		x
Vrijwilligers	x	x	x		x

Actieonderzoek Linking Zin (1) heeft als doel om samen met de stakeholders een werkwijze en samenwerking te ontwikkelen en te evalueren waardoor het aanbod in ondersteuning aansluit bij de individuele behoeften aan ondersteuning bij zingevingsvragen van diverse doelgroepen. Projectleiders 'Geestelijke verzorging in de thuissituatie' in 3 regio's in Zuidwest Nederland ervaren ernstige leemtes in kennis over de werkelijk ervaren behoefte, het aanbod en de aansluiting daartussen. Zij hebben behoefte aan een regionale manier van samenwerking waarbij de verschillende initiatieven elkaar vinden en aanvullen, zodat het aanbod aansluit bij de behoefte van diverse subgroepen. De belangrijkste stakeholders zijn: burgers uit de doelgroepen, welzijns- en zorgprofessionals, organisaties werkzaam bij burgers in de thuissituatie, thuiszorgprofessionals, casemanagers, ouderenadviseurs, coördinatoren 75+-gesprekken, buurtwerk, wijkteams, maar ook professionals die de doelgroepen in de overgang naar thuis begeleiden (transmuraal, polikliniek, transfer), geestelijk verzorgers, huisartsen, vrijwilligers en projectleiders van de netwerken palliatieve zorg.

Actieonderzoek ZINSITIEF (2) wil aandacht voor zingeving onder thuiswonende ouderen inbedden in de eerstelijns zorg en welzijnsbeleid en wil afstemming over begeleidingsopties tussen ouderen, geestelijk verzorgers en sociaal werkers (vrijwilligers en andere professionals) in het sociaal domein borgen. Het sociaal domein heeft een taak om zingevingsvragen bij thuiswonende ouderen te herkennen en te ondersteunen en dat vraagt om versteviging van competenties van onder andere sociaal werkers en om interdisciplinaire samenwerking. De betrokken projectleiders GV en geestelijke verzorgers bij het project geven aan dat het voor hen nog een zoektocht is hoe de infrastructuur eruit moet zien om het mogelijk te maken dat geestelijk verzorgers als samenwerkingspartners binnen het sociaal domein opereren.

Actieonderzoek Zinvol Samenwerken (3) gaat over interprofessioneel samenwerken rondom zingeving in de eerste lijn (in de thuissituatie). Het onderzoek focust zich op professionals in zorg en welzijn zoals de huisarts, de POH, de wijkverpleegkundige, de sociaal werkers en specialisten zoals geestelijk verzorgers. Alle betrokken regio's (Noordwest Veluwe, Haaglanden en Delft) geven aan dat samenwerking tussen zorgverleners nog in de kinderschoenen staat. In dit onderzoek gaan deze professionals samen op zoek naar een aanpak die werkt. Eventueel worden vrijwilligers betrokken. Dit onderzoek levert inhoudelijke en organisatorische randvoorwaarden op waaraan moet worden voldaan om de samenwerking ten aanzien van geestelijke verzorging in de praktijk te realiseren zodat mensen thuis adequate geestelijke verzorging krijgen.

Actieonderzoek SamenZin (4) focust op de samenwerking tussen GV en POH GGZ/POH Ouderen. De GV is nog weinig bekend bij andere zorgverleners in de eerste lijn en heeft weinig structurele samenwerkingsvormen in dit domein. In dit project is het de bedoeling dat er een toenemende bekendheid komt voor de GV en dat er een duurzame samenwerking ontstaat tussen de GV en POH GGZ/POH Ouderen in de 2 betrokken regio's (Utrecht stad en Zuidoost Utrecht).

Actieonderzoek Structureel Inbedden (5) wil handvatten bieden voor het structureel inbedden van zingeving en geestelijke verzorging in de thuissituatie via bestaande structuren. Daarbij hebben de betrokken partijen de wens om zingeving en geestelijke verzorging, weer normaal onderdeel te laten zijn van de hele keten van integrale zorg. Voor deze organisatie van geestelijke verzorging in de thuissituatie is een vorm van integrale zorg nodig, waarin multi- en interdisciplinair wordt

samengewerkt. Dit betekent dat er een samenwerking is tussen geestelijk verzorgers, verschillende zorg en hulpverleners (huisartsen, verpleegkundigen, maar ook uit het sociaal domein en wijkteams), vrijwilligers, cliënten en mantelzorgers. Multi- en interdisciplinaire samenwerking is vanwege de historische verankering in gefragmenteerde zorgsysteem, zowel organisatorisch als financieel, echter geen vanzelfsprekendheid. Voor de realisatie van integrale zorg is interprofessionele en interorganisationele samenwerking nodig. Deze samenwerking is nog niet vanzelfsprekend. Zorg- en hulpverleners – inclusief geestelijk verzorgers - werken relatief autonoom, vanuit diverse organisaties, opleidingen, financieringsstructuren, protocollen en beroepsverenigingen. Deze bestaande structuren zijn diep verankerd. Verschillende studies laten uitdagingen in de samenwerking zien, zoals onvoldoende vertrouwen, machtsverschillen en suboptimale communicatie.

Samenwerking binnen de Kenniswerkplaats

Binnen het project Kenniswerkplaats dat in het najaar van 2021 start neemt aandacht voor samenwerking een belangrijke plaats in. De missie van de te ontwikkelen Kenniswerkplaats is om geestelijke verzorging thuis (GV-thuis) verder te professionaliseren en de krachten op dit terrein zoveel mogelijk te bundelen door een stevige basis voor samenwerking te realiseren. 15 kennisinstellingen, umc's en beroeps- en belangenverenigingen hebben daarvoor een samenwerkingsovereenkomst ondertekend en toegezegd daaraan hun bijdrage te leveren. Dit zijn:

1. Universiteit voor Humanistiek
2. Protestantse theologische universiteit
3. Radboud Universiteit
4. Rijksuniversiteit Groningen
5. Universiteit Tilburg
6. Universitair Medisch Centrum Utrecht
7. Vrije Universiteit Amsterdam
8. Hogeschool VIAA
9. Hogeschool Windesheim
10. Vereniging van geestelijk verzorgers (VGVZ)
11. Stichting Agora
12. Fontys Hogeschool
13. Stichting Radar WMO Diensten
14. Leids Universitair Medisch Centrum
15. Verpleegkundigen en verzorgenden Nederland (V&VN)

In de op te zetten leernetwerken werken kennis- en praktijkinstellingen interdisciplinair samen aan vraagstukken uit de GV-thuis. Ze richten zich op thema's en doelgroepen die tot nu minder aandacht hebben gekregen, maar waarin vraagstukken gerelateerd aan GV-thuis sterk tot uitdrukking komen.

3 werkgroepen pakken meer overkoepelende vraagstukken aan rondom het bouwen van een kennisinfrastructuur, interdisciplinaire samenwerking en het leren en opleiden van geestelijk verzorgers.

Samenwerking op programmaniveau

Verschillende partijen werken in de stuurgroep Geestelijke verzorging in de thuissituatie samen om de aandacht voor zingeving in de zorg op een hoger plan te tillen. De stuurgroep heeft 6 deelprojectgroepen: ondersteuning van de netwerken voor inzet van geestelijk verzorgers, onderzoek, onderwijs, communicatie, praktijkcriteria en kinderpalliatieve zorg. De rol van ZonMw ligt bij kennisontwikkeling en -implementatie. ZonMw draagt vanuit deze rol bij aan de ontwikkeling van een breder plan van aanpak. ZonMw participeert als toehoorder in deze stuurgroep om zo gevoed te worden over de ontwikkelingen en om de stuurgroep te informeren over de ontwikkeling en uitvoering van het programma. In het bijzonder wordt samengewerkt met de deelprojectgroepen Onderzoek en Onderwijs.

Op programmaniveau zijn relevante stakeholders betrokken geweest bij de invulling van het ZonMw-programma; op projectniveau is samenwerking met relevante stakeholders, waaronder betrokkenheid van de praktijk, een belangrijk criterium.

Om de impact van en synergie binnen het programma te vergroten, zijn tijdens de looptijd regelmatig projectleidersbijeenkomsten, kennisdelingsoverleg en netwerkbijeenkomsten gehouden. Dit bood de mogelijkheid om elkaar te leren kennen en van elkaar te leren, om knelpunten te adresseren en successen te delen. Ongeveer elke 6 weken was er een bijeenkomst met de projectleiders van de actieonderzoeken van het programma Zingeving en Geestelijke verzorging waarbij om de keer ook de projectleiders van de PLOEG onderzoeken (ZonMw-programma Palliantie. Meer dan zorg) aansloten. In de bijeenkomsten werd inhoudelijke verdieping aan een vooraf gekozen thema gegeven en inhoudelijke verbindingen gelegd.

Op 23 maart 2021 was er een bijeenkomst voor de projectleiders Geestelijke Verzorging thuis. Deze bijeenkomst is gezamenlijk georganiseerd door Fibula en ZonMw. Alle actieonderzoeken zijn gepresenteerd in een bijeenkomst waar ongeveer 50 deelnemers aanwezig waren. De presentaties werden gegeven door de actieonderzoekers of junior onderzoekers van de projecten en waren praktisch ingestoken. De bijeenkomst is goed ontvangen door het veld (de projectleiders GV-thuis).

In samenwerking met Agora zijn in het najaar van 2021 3 masterclasses georganiseerd om opbrengsten vanuit de actieonderzoeken verder te verspreiden en het veld praktische handvatten te bieden.

3.2.2. Bruikbare en overdraagbare (kennis)producten

De Universiteit voor Humanistiek heeft in 2020 in opdracht van ZonMw een brede inventarisatie uitgevoerd naar zingeving en geestelijke verzorging thuis/ in de eerste lijn, inclusief het sociale domein². Deze inventarisatie is bedoeld voor alle professionals en organisaties in de eerste lijn inclusief het sociaal domein, geestelijk verzorgers, vrijwilligers, projectleiders Geestelijke Verzorging van de landelijke Netwerken Palliatieve Zorg, leden van de stuurgroep Geestelijke Verzorging Thuis en onderzoekers.

In bijlage 4 is een overzicht opgenomen van beoogde en al gerealiseerde overdraagbare kennisproducten van de actieonderzoeken. Dit overzicht is samengesteld op basis van de input van de projectleiders in de tussenrapportages van hun projecten. Actieonderzoek 6 is na de eerste gehonoreerde 5 maanden beëindigd en is daarom niet opgenomen in het overzicht.

De overdraagbare (kennis)producten die de Kenniswerkplaats binnen 2 jaar op wil leveren zijn:

- een kennisagenda GV-thuis
- een kennisagenda Zorg voor Zingeving Thuis
- een handleiding voor de beschrijving van GV-interventies
- een beschreven systematiek voor leren in de leernetwerken
- een collectie PROMs
- een aantal beschreven GV-interventies
- een nieuw onderwijsaanbod GV-thuis
- een advies over de registratie van GV-activiteiten

In onderstaand kader staat een korte samenvatting van de op te leveren kennisproducten vanuit het actieonderzoek.

Beschrijving van behoeften van cliënten

In het actieonderzoek Linking Zin (1) wordt de behoefte aan ondersteuningsvragen bij thuiswonende burgers in kaart gebracht in 3 verschillende regio's. Het onderzoek levert uiteindelijk een beschrijving van een werkwijze op. Deze werkwijze zorgt ervoor dat ondersteuning optimaal aansluit bij de behoeften van de burgers. Actieonderzoek Structureel Inbedden (5) geeft inzicht in de huidige en in de gewenste situatie in de provincies Groningen en Friesland. De behoeften van cliënten staan hierbij centraal en zij worden actief betrokken in het actieonderzoek.

² <https://www.uvh.nl/onderzoek/leerstoelgroepen-en-projecten/humanistisch-geestelijke-verzorging-studies/projecten/inventarisatie-geestelijke-verzorging-thuis-afgerond>

Actieonderzoek (8) brengt behoeften van ouders en kinderen in de palliatieve fase in kaart.

Onderwijs en scholing

In meerdere actieonderzoeken komen de thema's onderwijs en scholing voor.

	Eerste lijn	Sociaal domein	Vrijwilligers	Geestelijk verzorgers
Initiële opleiding	SamenZin (4)			
Na/bijbscholing	SamenZin (4) Toolbox (7) CONNECT (8)	Toolbox (7)	Toolbox (7)	Toolbox (7)

Actieonderzoek SamenZin (4) richt zich wat onderwijs betreft op de opleidingen en nascholingen tot geestelijk verzorger en POH GGZ. Aandacht voor zingeving is voor POH GGZ nog geen expliciet onderdeel van het beroepsprofiel op de opleiding. Het project levert 4 'bouwstenen' op voor implementatie van kennis omtrent zingeving binnen de GV- en POH-opleidingen en nascholingen waaronder een training voor jongeren met levensvragen en nascholingen.

Actieonderzoek Toolbox (7) ontwikkelt een toolbox met verschillende tools om professionals en vrijwilligers in de zorg en het sociaal domein handvatten te geven om zingevingsvragen te herkennen, te bespreken en te beoordelen op doorverwijzing. Geestelijk verzorgers spelen een centrale rol in het bekwaam maken van (zorg)professionals en vrijwilligers, door bijvoorbeeld een training te geven of door coaching on the job. Uiteraard spelen geestelijk verzorgers ook een centrale rol in het kiezen, ontwikkelen en evalueren van tools. De toolbox bestaat uit 4 typen tools met elk een eigen doel, namelijk: 1. bewust worden, 2. signaleren, 3. bespreekbaar maken en 4. borgen van nieuwe vaardigheden in de praktijk. Er zijn nu 2 basismodules beschikbaar voor een training aan professionals en vrijwilligers: 'Levensvragen Signaleren' en 'Grondhoudingen bij het Levensverhaal', daarnaast worden de tools 'train de trainer', 'acquisitie workshop' en 'storytelling' ontwikkeld voor geestelijk verzorgers.

Actieonderzoek CONNECT (8) ontwikkelt een toolkit voor zorgverleners in de eerste lijn. Deze toolkit Ouders en Zingeving in de KPZ biedt handvatten voor het signaleren van zingevingsvragen. Bij het werken met de toolkit hoort op maat gemaakte training voor eerstelijnszorgverleners. Eerstelijnszorgprofessionals zijn thuiszorgmedewerkers, huisartsen en medewerkers van de medische kinderdagopvang.

Onderwijsplan GV-thuis

Door de stuurgroep GV-thuis is een onderwijsplan GV-thuis opgesteld (projectleider onderwijsplan van de stuurgroep is Marc Rietveld). Het onderwijsplan van de stuurgroep GV-thuis bestaat uit een korte termijn- en een lange termijnplan. In het korte-termijnplan worden 6 verschillende pilots ontwikkeld, 3 pilots voor geestelijk verzorgers, 2 pilots voor professionals en vrijwilligers in het sociaal domein en 1 pilot voor vrijwilligers. Het lange-termijnplan is gericht op inbedding van zingeving in onderwijs, hierin worden meerdere projecten met subthema's onderscheiden. Binnen het (korte termijn) onderwijsplan van de stuurgroep GV-thuis is weinig aandacht voor scholing van andere professionals zoals bijvoorbeeld huisartsen en POH-ers. In de actieonderzoeken worden wel een aantal trainingen en tools ontwikkeld worden voor deze professionals.

3.2.3. Kennisverspreiding en implementatie

Recent hebben alle actieonderzoek-projecten als onderdeel van de 1^e voortgangsrapportage een kennisverspreiding- en implementatieplan gemaakt. De rapportage over de coördinatie van het (actie)onderzoek stelt daarover het volgende:

'In zijn algemeenheid ontstaat er regelmatig een spanningsveld bij de actieonderzoek projecten tussen enerzijds het responsief en emergent design en anderzijds de op te leveren producten en kennis zoals beschreven in de subsidieaanvraag. ZonMw vraagt tussentijds (na 10 maanden) een voortgangsverslag en een verspreidings- & implementatieplan (VIP) op. Het is niet bij alle projecten na 10 maanden al duidelijk welke producten er ontwikkeld gaan worden, ook omdat deze afhankelijk zijn van welke resultaten voortkomen uit de 1^e verkenningsfase van het actieonderzoek, daarom kan het lastig zijn om een compleet en concreet VIP op te leveren. Een voordeel van het vroegtijdig opvragen van deze VIPs is dat er tijdens de looptijd van het project specifieke aandacht komt voor implementatie. Door de aard van actieonderzoek wordt er op kleine basis al aandacht besteedt aan implementatie (de deelnemende organisaties/stakeholders en participatie door betrokkenen), maar uiteindelijk is het wenselijk om geleerde lessen ook elders te kunnen implementeren. Doordat elke context uniek is kan het lastig zijn om geleerde lessen toe te passen in een andere context, wel kunnen principes ontleend worden uit studies die transfereerbaar zijn.'

In de projectleidersbijeenkomst van 25 mei 2021 bleek dat onderzoekers graag inhoudelijk verdieping wilden op het onderwerp implementatie. Bij het programma Zingeving en Geestelijke verzorging is binnen ZonMw een implementatie-expert betrokken. Zij heeft in de projectleidersbijeenkomst van 6 juli 2021 een presentatie gegeven.

Analyse van de voortgangsverslagen laat zien dat er veel tools, instrumenten en overzichten worden ontwikkeld, maar dat implementatie nog vooral lokaal plaatsvindt en dat kennisverspreiding voornamelijk plaatsvindt onder betrokkenen in het actieonderzoek (samen leren is onderdeel van actieonderzoek), Verspreiding daarbuiten is bij de actieonderzoeken nog vooral beperkt tot wetenschappelijke publicaties.

De Kenniswerkplaats moet een sleutelrol krijgen in het verder verspreiden en implementeren van de resultaten door middel van de kennisinfrastructuur die samenwerking, kennisontwikkeling en kennisuitwisseling bevordert. De ontwikkeling van een kennisbank maakt hier deel van uit. In leernetwerken wordt de uitwisseling van kennis bevordert over innovaties in de praktijk van GV-thuis en ZvZ Thuis ten behoeve van cliënten in eerstelijnszorg en het sociaal domein. Met betrekking tot kennisverspreiding en implementatie levert de Kenniswerkplaats concrete bijdrages op in de vorm van:

- een plan voor de opzet van een kennisbank GV-thuis
- een groep ambassadeurs voor ZvZ Thuis
- het verzorgen van diverse presentaties op studiedagen, symposia, congressen
- diverse publicaties in vak- en wetenschappelijke tijdschriften

In de voortgangsverslagen doen de projectleiders van het actieonderzoek verder nog de volgende concrete suggesties om na het project de resultaten verder te verspreiden:

- delen en verspreiden van resultaten met lokale, regionale en landelijke belanghebbenden zoals VGVZ, Stichting Fibula, Sociaal Werk Nederland, BPSW, PZNL (palliaweb), gemeenten, GGD, Agora, actieonderzoekers-bijeenkomsten, Movisie, ZonMw, kenniswerkplaats/expertisecentrum Geestelijke Verzorging
- kennis integreren in het onderwijs in overleg met de projectgroep onderwijsplan en in overleg met curriculumcommissies van de relevante opleidingen
- ontwikkelen van e-learnings
- een overzicht maken van succesfactoren vanuit de verschillende actieonderzoeken
- de leergemeenschappen, onderdeel van de Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke Verzorging, gebruiken om de resultaten van de studies verder in te bedden

3.2.4. Cofinanciering

Voor het project Kenniswerkplaats gold de verplichting dat alle aanvragers ook zelf investeren door middel van inzet en bekostiging van eigen personeel voor minimaal 2 uur per week. Deze eigen bijdragen zijn een indicatie voor duurzame voortzetting van de samenwerkingsstructuur na afloop van de tijdelijke financiering vanuit ZonMw. In de actieonderzoeken is niet expliciet gevraagd om cofinanciering, maar wel om actieve participatie van een geestelijke verzorger, cliënt en/of mantelzorger, medewerker in de eerste lijn en als dit relevant is in het sociaal domein en/of verpleging en verzorging. De vergoeding voor deze

inzet is in de meeste gevallen gefinancierd vanuit andere middelen dan het door ZonMw toegekend projectbudget.

3.3. Reflectie op impact

Vanuit de interviews en vanuit de programmacommissie zijn diverse suggesties gedaan voor het vergroten van de impact van het programma.

3.3.1. Vanuit de interviews

Overzicht over wat er al is aan interventies en werkwijzen en in kaart brengen van de toepasbaarheid en effectiviteit daarvan

Er is behoefte aan een evaluatie van best practices en ontwikkelde interventies. Daarbij is de behoefte aan beschikbare informatie over toepasbaarheid en bruikbaarheid in verschillende settings en de eventuele effectiviteit van de interventies. Op dit moment is in de actieonderzoeken onvoldoende gelegenheid om effectiviteit van de ontwikkelde interventies te toetsen in verschillende settings en om onderscheid te maken tussen wat regionaal werkt en wat mogelijk ook landelijk werkt. Ook heeft men het gevoel dat onderlinge uitwisseling van geleerde lessen kan worden geoptimaliseerd zodat er grotere stappen gezet kunnen worden. Tijdgebrek en het gebrek aan informele live-uitwisselmomenten vanwege COVID-19 wordt het meest genoemd als reden voor een primaire focus op het eigen onderzoek.

3.3.2. Vanuit de programmacommissie

Inzichtelijk maken wat aandacht voor zingeving en geestelijke verzorging de maatschappij oplevert

Dat gaat zowel om de kwaliteit van leven als om het terugbrengen van zorgkosten. Om te kunnen onderbouwen dat zingeving een belangrijk onderdeel van zorg is; als duidelijker is wat het oplevert heeft het ook een makkelijkere toegang naar medische opleidingen. Een *mixed-methods impact analyse* wordt geopperd als een mogelijke werkwijze om impact op meerdere terreinen in kaart te brengen. Ook is het wenselijk om een kwantitatieve dataverzameling over alle projecten heen te doen. Hoe? Dat moet nog worden bepaald en het moet aansluiten en aanvullend zijn op het werk van de Kenniswerkplaats.

3.4. Samenvattende conclusies met betrekking tot impact

De actieonderzoeken ontwikkelen diverse nieuwe tools en werkwijzen om de inzet van geestelijk verzorgers en het samenspel met andere zorg- en welzijnsprofessionals verder vorm te geven. Door de beperking van de vergoeding voor geestelijk verzorgers is de aandacht in de 1^e fase vooral uitgegaan naar die doelgroepen die binnen de vergoedingsregeling vallen. Hoewel het programma daarin geen beperking formuleert, is daardoor minder aandacht uitgegaan naar overige (kwetsbare) doelgroepen die mogelijk baat hebben bij aandacht voor zingevingsvraagstukken.

Binnen de huidige actieonderzoeken is er aandacht voor samenwerking met de POH GGZ en daarmee indirect met de huisartsenpraktijk, aandacht voor integratie van aandacht voor zingeving onder welzijnsprofessionals en aandacht voor zingeving in het netwerk van zorgprofessionals van kinderen in de laatste levensfase.

Zowel de doelstellingen van het programma als ook de veldraadpleging leggen veel nadruk op de bredere behoefte aan integratie van aandacht voor zorg voor zingeving onder *alle* professionals en vrijwilligers die een rol hebben bij zorg in de thuissituatie. Als gevolg van de beperking in aantal en de omvang van de actieonderzoeken is de aandacht daarvoor nu ten opzichte van de behoefte relatief beperkt.

Door de regionale opzet van het actieonderzoek blijft de implementatie van de ontwikkelde werkwijzen nu in de meeste gevallen beperkt tot de betreffende regio. Er is binnen de huidige tijdperiode nu onvoldoende gelegenheid om de impact van ontwikkelde tools, werkwijzen en interventies te toetsen in de eigen regio. Laat staan dat er tijd is om het ontwikkelde te toetsen in andere settings en om daarbij ook nog onderscheid te maken tussen wat regionaal werkt en wat mogelijk ook landelijk werkt.

Er is behoefte aan overzicht over datgene wat wordt ontwikkeld en de impact die dat genereert. Er is ook behoefte aan ruimte om te toetsen of ontwikkelde interventies, tools, instrumenten mogelijk bruikbaar zijn voor andere doelgroepen en/of in andere regio's. De nog te ontwikkelen Kenniswerkplaats heeft een

sleutelrol in het verder verspreiden en implementeren van de resultaten door de ontwikkeling van een kennisinfrastructuur die samenwerking, kennisontwikkeling en kennisuitwisseling bevordert. Nu de basis is gelegd voor structurele kennisuitwisseling en –verspreiding in de kenniswerkplaats, kan de 2^e fase van het ZonMw-programma expliciet inzetten op het meten en vergroten van impact, onder andere door meer aandacht voor implementatie en kennisverspreiding.

4. Beoordeling en monitoring: proces en procedure

Dit hoofdstuk beantwoordt de volgende vragen:

- Wat zien de projectleiders van de lopende en afgeronde projecten als faal- en succesfactoren? Welke suggesties voor verbetering hebben zij?
- Wat is het effect van corona op de looptijd en uitvoering van de projecten, het programma en evaluatie? Licht een vertraging en uitloop van het programma in de tijd in de verwachting en welke omvang heeft deze, inhoudelijk en financieel?

4.1. Faal- en succesfactoren? Suggesties voor verbetering van het proces?

4.1.1. Deskonderzoek

Vanuit de rapportage van de actieonderzoeken kwamen de volgende lessons learned naar voren:

- omdat het uitvoeren van actieonderzoek veel tijd kost, is het goed dat alle projecten een looptijd hebben van 2 jaar. Voor de actieonderzoeken is een looptijd van minder dan 2 jaar te kort.
- het is belangrijk om vooraf aandacht te besteden aan het spanningsveld tussen enerzijds subsidievoorwaarden/eisen (van) ZonMw en het design van het onderzoek. Binnen de subsidieoproep 'actieonderzoek zingeving en geestelijke verzorging' zijn destijds 8 projecten gehonoreerd. Niet alle projecten hebben uiteindelijk een actieonderzoek-design, maar ze worden wel als zodanig behandeld. In een volgende ronde is het goed om hier extra aandacht aan te besteden en vooraf helder te krijgen welk type design gekozen wordt en in hoeverre hiervan afgeweken mag worden en hoe er wordt omgegaan met afwijkende designs. Een aanbeveling is om het design te laten volgen op de onderzoeksvraag.
- bij het schrijven van een nieuwe subsidieoproep is het belangrijk om in een vroeg stadium na te denken over welke stappen van het implementatieproces voor de start van het project al van belang zijn (zoals het betrekken van stakeholders) en welke stappen ook in een later stadium uitgevoerd kunnen worden.
- houd de scope van de actieonderzoeken beperkt en stimuleer aanvragers om focus aan te brengen en niet te veel vragen in 1 actieonderzoek te beantwoorden.
- uit de projectleidersbijeenkomsten bleek dat er behoefte was aan meer expertise over de methodologie van actieonderzoek, over implementatie en over communicatie. ZonMw heeft daarom interne en externe experts ingezet over deze topics. Projectleiders hebben aangegeven deze inzet zeer te waarderen en zien deze dan ook graag gecontinueerd.

4.1.2. Input vanuit de interviews en de projectleidersbijeenkomst

Hieronder staan de suggesties die tijdens de interviews en de projectleidersbijeenkomst op 14 september 2021 zijn gedaan.

- Het programma wordt ervaren als breed en daardoor worden er op veel terreinen kleine stappen gezet, maar geen grote stappen op essentiële terreinen.
- De projectleiders bevelen aan om apart programmaliijnen in te steken op zingeving binnen zorg en welzijn en daar als onderdeel van de rol van de geestelijke verzorger, en op invulling van het beroep van GV-thuis.
- 2 jaar is voor het huidige actieonderzoek erg kort, zeker omdat COVID-19 er ook nog tussendoor kwam. Alle projectleiders pleiten voor een vervolg op het huidige actieonderzoek binnen het programma. Ontwikkelde producten kunnen dan ook regionaal getest en geëvalueerd worden wat een extra impuls geeft aan daadwerkelijke toepassing en implementatie. Bovendien kan dan worden gekeken wat echt regionale aspecten zijn en wat eventueel landelijk toepasbaar is. Er is echt behoefte aan die ruimte voor verdieping, implementatie en verbreding van de toepassing naar andere regio's. Een suggestie die daarvoor wordt gedaan is het uitzetten van een subsidieoproep voor een kop jaar op het actieonderzoek (3^e jaar) en/of het opzetten van een gezamenlijk implementatieproject.
- Er is behoefte aan een actueel overzicht van alles wat er al beschikbaar is en wat ontwikkeld wordt en aan review van deze producten op bruikbaarheid en effectiviteit voor verschillende doelgroepen.
- Projectleiders hebben behoefte aan het op programmaniveau monitoren van opbrengsten en daarover de interactie en het gesprek tussen de projectbetrokkenen explicieter te faciliteren.

- Men heeft het gevoel dat veel vragen nu worden opgepakt met actieonderzoek, omdat het een actieonderzoek subsidieoproep was. De vraag is nu welke vragen er leven die zich daadwerkelijk lenen voor actieonderzoek, voor ander onderzoeksdesign en misschien wel helemaal niet voor wetenschappelijk onderzoek. Voor praktijkontwikkeling is actieonderzoek goed, echt gericht op de verandering. Maar niet voor wetenschappelijke praktijkgerichte kennisvragen die gaan over de inhoud van het vak. Wat is zingeving, hoe adresseert de geestelijke verzorging dat? Dat type vragen komen nog niet voldoende uit de verf.
- De subsidieoproep is interventiegericht vanuit het denken over de benodigde professionaliseringslag. Vanuit de projecten is de ervaring dat er nog wel vraagstukken zijn die eerst moeten worden beantwoord om bij die interventies uit te komen. Dat is in de huidige actieonderzoeken meestal wel opgelost, maar niet zo charmant als het zou hebben gekund met een minder methodisch gerichte aanpak.
- Doordat men nu pas inzicht begint te krijgen in wat zingeving is, welke vragen er leven en wat het vak van geestelijk verzorger thuis inhoudt, hebben projectleiders het gevoel dat de vraag voor een vervolg nu te vroeg komt. Men is druk bezig met de uitvoering van het huidige onderzoek. Er is daaropvolgend wel behoefte aan het net ophalen naar aanleiding van de uitgevoerde onderzoeken om van daaruit vast te stellen wat een mogelijk vervolg zou kunnen zijn.
- Er wordt geadviseerd een volgende subsidieoproep uit te stellen en te wachten op meer zicht op de resultaten en op de onderzoeksagenda's die door de Kenniswerkplaats worden opgesteld.
- Hoewel patiënten en vertegenwoordigers van de doelgroepen in principe betrokken worden bij de projecten is het gevoel dat hun rol de bij programmering en de uitvoering van de onderzoeken groter zou moeten zijn. Dit is wel uitgebreider gebeurd bij de beoordeling van de Kenniswerkplaats. Voor een volgende subsidieoproep is de aanbeveling dat weer op die manier te doen.
- Voor de planning van een mogelijk vervolgprogramma na 2024 wordt een belangrijke rol gezien voor de Kenniswerkplaats en de daarin op te stellen onderzoeksagenda. Breed gedeeld wordt de mening dat een mogelijk vervolgprogramma naar de hele maatschappij (voor iedereen die daar behoefte aan heeft) zou moeten kijken. Juist bij jongeren, chronisch zieken en andere, kwetsbare groepen is ook behoefte aan aandacht voor zingevingsvraagstukken. De huidige beperking in de uitvoering van doelgroepen is gerelateerd aan de vergoedingsstructuur. Dit is zowel voor de vervolgfase als voor een mogelijk vervolgprogramma een groot knelpunt.

4.1.3. Reflectie van de commissie op het proces

- De programmacommissie herkent de behoefte aan focus en ziet in het vervolg graag enkele onderwerpen diepgaand uitgezocht. Waar mogelijk moet een vervolg zich daarom richten op verbreden en versterken, verlengen en verdiepen van bestaand onderzoek; zowel het actieonderzoek, de kenniswerkplaats, als bestaande projecten daarbuiten. De programmacommissie is er daarom ook voorstander van om een vervolg mogelijk te maken op het huidige actieonderzoek. Daarbij is het wel sterk aan te bevelen om op programmaniveau goed te (blijven) monitoren wat de opbrengsten van de verschillende onderzoeken zijn en wat de vragen zijn die daaruit voortkomen. Enerzijds kan dan bij een vervolg gericht worden ingezet op verdieping op vragen die zijn opgekomen, anderzijds kan worden ingezet op verdere implementatie en verspreiding van de resultaten.
- De programmacommissie vindt de invulling in de 1^e fase erg instrumenteel georiënteerd, in het vervolg er is meer ruimte voor verbinding nodig. De actieonderzoeken in de huidige vorm zijn erg gericht op het ontwikkelen van nieuwe methodieken, werkwijzen en scholingsproducten. Het is ook belangrijk om een analyse te doen van het bestaande materiaal, zoals het in kaart brengen van de beste practice-based evidence en disseminatie daarvan.
- Omdat veel van de onderzoekers nu aangeven minder ruimte te zien voor het nu al opstarten van een vervolg, wil de programmacommissie insteken op zo min mogelijk extra belasting voor Geestelijke verzorgers en onderzoekers in het veld GV die nu al actieonderzoek uitvoeren, maar daar wel optimaal op aansluiten. Gezien de gewenste looptijd van de nog te honoreren projecten is verder uitstel van de 2^e fase van het programma lastig. Er zijn vanuit het veld en vanuit de programmacommissie ook voldoende suggesties gedaan om een nieuwe subsidieoproep vorm te geven, waarbij rekening gehouden kan worden met de belasting voor het (onderzoeks)veld geestelijke verzorging die nu druk zijn met de actieonderzoeken.

4.2. Effecten van COVID-19

De evaluatiecommissie heeft gevraagd naar de effecten van COVID-19 op de looptijd en uitvoering van de projecten, het programma en de evaluatie.

COVID-19 heeft flinke impact gehad op de actieonderzoeken. Dit is geïnventariseerd door de coördinator actieonderzoek en de resultaten daarvan zijn gepresenteerd in de commissievergadering van 21 juni 2021. In de rapportage is daarover het onderstaande opgenomen.

'De actieonderzoek projecten hadden hun startdatum liggen in de eerste helft van 2020, in maart 2020 kwam de coronapandemie naar Nederland. Vier van de acht reeds lopende projecten hebben uitstel gekregen van de startdatum variërend van 2 weken tot 3 maanden.^[1] De coronapandemie heeft de projecten op meerdere manieren beïnvloedt. Alle projecten hebben hun onderzoeksactiviteiten moeten omzetten van fysieke activiteiten naar online activiteiten. Sommige projecten hebben in de zomer van 2020 een aantal fysieke bijeenkomsten gehad, maar het grootste gedeelte van het onderzoek heeft online plaatsgevonden.

Het online doen van onderzoek heeft zijn impact gehad op dataverzameling, informeel contact, het bereiken van doelgroepen (m.n. voor ouderen was de overgang naar digitaal contact lastig), mogelijk op de diepgang van de interviews en op de groepsdynamiek wat een belangrijk onderdeel is van actieonderzoek. Zo werd het vinden van respondenten bemoeilijkt omdat niet iedereen digitaal vaardig genoeg was (representativiteit) en was informeel contact niet mogelijk. Groepsgesprekken vonden online in kleinere groepen plaats dan oorspronkelijk was gepland. Daarnaast waren veel zorgverleners en geestelijk verzorgers door de impact van corona juist overbelast waardoor zij in mindere mate benaderbaar waren voor deelname aan de onderzoeken.'

Alle projecten hebben er dus zowel in de uitvoering als in de uiteindelijk gekozen methodieken mee te maken gehad. Het heeft tot vertraging en aangepaste werkvormen geleid. Uit de interviews komt naar voren dat het online werken ook invloed heeft gehad op de uitwisseling tussen projecten. Mocht het online werken worden vervolgd, dan betekent dit wat voor de invulling van de 2^e fase. Er is dringend behoefte aan de organisatie van een live bijeenkomst voor projectleiders binnen de kaders van de overheid.

Wel gaven onderzoekers aan dat hoewel het doen van fysiek onderzoek de voorkeur heeft, het online onderzoek doen en het voeren van onlinegesprekken met meer ervaring steeds beter ging. Ook gaven zij aan dat de coronapandemie momentum heeft gecreëerd als het gaat om de urgentie van het thema, een kans om juist zingeving en geestelijke verzorging op de kaart te zetten.

Uit de inventarisatie blijkt dat meerdere onderzoeken verwachten vertraging op te lopen. Voor zover de onderzoekers nu hebben kunnen inschatten gaat het om een vertraging van 3 tot 4 maanden. 2 onderzoeken hebben aan de coördinator aangegeven waarschijnlijk geen vertraging op te lopen en hun project op de geplande einddatum af te ronden. De meeste projectleiders hebben aangegeven mede hierdoor behoefte te hebben aan extra tijd en eventueel aanvullende middelen om het project af te ronden.

4.3. Samenvatting van de belangrijkste conclusies

Er is behoefte aan focus binnen het programma op essentiële terreinen. Wat die terreinen zijn kan worden bepaald door de programmacommissie, op basis van de opbrengst van de tussenevaluatie. Hiervoor zijn diverse suggesties gedaan in de interviews. Uitgangspunt voor een vervolg kan zijn verbreding en verdieping op de al in gang gezette thema's. Dit kan bijvoorbeeld door een 2^e ronde voor vervolg op het actieonderzoek met ruimte voor *of* verdieping *of* implementatie en eventueel daarbij behorend effectiviteitsonderzoek *of* verspreiding en onderzoek naar toepasbaarheid in andere regio's.

Verder komt naar voren dat actieonderzoek nadrukkelijk niet de enige methodiek moet zijn om de vragen te beantwoorden die momenteel leven in het veld. De aanbeveling is om de keuze voor een methode in het vervolg meer over te laten aan de onderzoekers.

Er is behoefte aan overzicht, verbinding en meer samenwerking tussen de onderzoekers. Hiervoor is nadrukkelijk ook een rol weggelegd voor de Kenniswerkplaats onder andere door de inrichting van een leergemeenschap. Hierop kunnen binnen het programma aanvullende activiteiten worden uitgezet.

De projectleiders hebben aangegeven op dit moment nu de onderzoeken nog volop lopen minder ruimte te zien voor het al opstarten van een vervolg. Daarom is het aan te bevelen om in de subsidieoproep begin 2022 in te steken op zo min mogelijk extra belasting voor geestelijke verzorgers en onderzoekers in veld en geestelijke verzorgers die nu al actieonderzoek uitvoeren. Daarvoor ziet de programmacommissie voldoende aanknopingspunten.

Cofinanciering is in de actieonderzoeken niet aan de orde geweest. In de Kenniswerkplaats is wel om eigen inbreng van de verschillende partijen gevraagd. Het effect daarvan kan daarom nu niet worden geëvalueerd. In de eindevaluatie kan dit aspect wel worden meegenomen.

De conclusie voor het hele programma is dat, door de opgelopen vertraging door COVID-19, het wenselijk is de looptijd van het ZonMw-programma met 1 jaar te verlengen naar 2024. Zowel de actieonderzoeken, en daarmee ook de evaluatie en het uitzetten van een 2^e subsidieoproep lopen vertraging op. Diverse actieonderzoeken hebben ook al budgetneutrale verlenging aangevraagd en gekregen. VWS heeft al de formele toezegging gedaan voor een verlenging van het programma tot en met 2024. Deze verlenging heeft vooralsnog geen financiële consequenties.

5. Conclusies op basis van de tussenevaluatie van het programma

5.1. Conclusies over programmering, impact en proces

Op bijna alle thema's binnen de 2 programmalijnen zijn onderzoeken uitgezet. Dit geldt nog niet voor het uitzetten van pilots om zingeving en geestelijke verzorging aan te haken aan andere, al bestaande projecten of teams, werkgroepen of afdelingen. In het verlengde van de Kenniswerkplaats liggen er kansen om in een vervolg van het programma bestaande en ontwikkelde kennis verder te integreren in lopende initiatieven.

De actieonderzoeken ontwikkelen veel nieuwe tools en werkwijzen om de inzet van geestelijk verzorgers en het samenspel met andere zorg- en welzijnsprofessionals verder vorm te geven. Door de beperking van de vergoeding voor geestelijk verzorgers is de aandacht in de 1^e fase vooral uitgegaan naar die doelgroepen die binnen de vergoedingsregeling vallen. Hoewel het ZonMw-programma daarin geen beperking formuleert is daardoor minder aandacht uitgegaan naar overige (kwetsbare) doelgroepen die mogelijk baat hebben bij aandacht voor zingevingsvraagstukken.

Gezien de reikwijdte van de thema's binnen de programmalijnen zijn er nog veel mogelijk relevante samenwerkingen met eerstelijnszorgverleners en welzijnsprofessionals niet geadresseerd. Er wordt zowel in de doelstellingen van het programma als ook in de opbrengsten vanuit de veldraadpleging in hoofdstuk 1 veel nadruk gelegd op de bredere behoefte aan integratie van aandacht voor zorg voor zingeving onder alle professionals die een rol hebben bij zorg in de thuissituatie. Als gevolg van de beperking in het aantal en de omvang van de actieonderzoeken is de aandacht daarvoor nu ten opzichte van de geuite behoefte relatief beperkt. Binnen de huidige actieonderzoeken is er aandacht voor samenwerking met de POH GGZ en daarmee indirect met de huisartsenpraktijk, aandacht voor integratie van aandacht voor zingeving onder welzijnsprofessionals en aandacht voor zingeving in het netwerk van zorgprofessionals van kinderen in de laatste levensfase.

Door de breedte van het onderwerp zingeving en de relevantie daarvan voor de maatschappij als geheel is er nu wel behoefte aan focus op essentiële terreinen. Dit om nog binnen de looptijd van het programma resultaat te zien van de inspanningen. Wat die terreinen zijn kan worden bepaald door de programmacommissie, op basis van de opbrengst van de tussenevaluatie.

Uit de evaluatie komt naar voren dat er behoefte is aan meer inzichten en de ontwikkeling van gevalideerde werkwijzen op onderstaande terreinen. Dit kan worden samengevat als een aanbeveling om in de 2^e fase te focussen op:

- Meer inzicht in het samenspel tussen de geestelijke verzorger, de zorg- en/of welzijnsprofessional, de vrijwilliger en de cliënt. Wie heeft welke rol, wat zijn de modellen om dit samenspel goed in te richten? Daarbij wordt nadrukkelijk aandacht gevraagd voor 'zorg voor zingeving' vanuit de gedachte dat het adresseren van zingevingsvraagstukken niet het exclusieve terrein is van de geestelijk verzorger.
- Aandacht voor kwetsbare doelgroepen waarvoor zorg en aandacht voor zingevingsvraagstukken (in de thuissituatie) mogelijk relevant is.
- Meer inzicht in de meerwaarde en de effectiviteit van de (interventies uitgevoerd door de) geestelijk verzorger en aandacht voor zingeving door zorg- en welzijnsprofessionals.

Door de regionale opzet van het actieonderzoek blijft de implementatie van de ontwikkelde werkwijzen tot nu toe in de meeste gevallen beperkt tot die betreffende regio's. Er is behoefte aan meer overzicht over datgene wat wordt ontwikkeld en de impact die dat genereert. Er is ook behoefte aan ruimte om te toetsen of ontwikkelde interventies, tools en scholingsinstrumenten mogelijk bruikbaar zijn voor andere doelgroepen en/of in andere regio's. De nog te ontwikkelen Kenniswerkplaats heeft daarbij een sleutelrol. Echter gezien het premature karakter van de daarin te ontwikkelen initiatieven, kan mogelijk vanuit het programma in de 2e fase explicieter worden ingezet op het meten en vergroten van impact, onder andere door uitbreiding van de inzet op implementatie en kennisverspreiding.

Uitgangspunt voor een vervolg van het programma is dus verbreding op, verdieping van en overzicht over datgene wat er al ontwikkeld is en de al in gang gezette thema's. Aansluiting op de Kenniswerkplaats en de daarbinnen op te zetten kennisinfrastructuur (waaronder ook de kennisbank) is daarbij essentieel.

Een belangrijke aanbeveling vanuit de procesevaluatie is dat keuze van methodieken voor onderzoek moet aansluiten op de vragen die er leven.

Binnen het programma is behoefte aan meer verbinding en samenwerking tussen de onderzoekers. Hiervoor is enerzijds een rol weggelegd voor de Kenniswerkplaats, onder andere door de inrichting van een leergemeenschap, anderzijds kunnen binnen het programma in de 2^e fase hiervoor nog aanvullende activiteiten worden uitgezet.

Door de impact van COVID-19 is het wenselijk is de looptijd van het gehele programma met 1 jaar te verlengen naar 2024. Deze verlenging heeft geen financiële consequenties.

Tenslotte kunnen op basis van bovenstaande conclusies ook de volgende vragen van de programmacommissie uit de tussenevaluatie worden beantwoord:

- Welke informatie kan en moet om welke reden tussentijds worden opgehaald uit de diverse projecten?
- Welke projecten uit de 1^e fase komen in aanmerking voor een vervolg, eventueel VIMP? (Verspreidings- en Implementatie Impuls).

Deze vragen worden hieronder in paragraaf 5.1.1. en 5.1.2. beantwoord.

5.1.1. Welke informatie kan en moet om welke reden tussentijds worden opgehaald uit de diverse projecten?

De programmacommissie wil op programmaniveau nauwgezet opbrengsten en impact monitoren van de verschillende uitgezette en nog uit te zetten onderzoeken. Wat levert het onderzoek op, welke verdiepvragen zijn uit het onderzoek naar voren gekomen? Aan de hand daarvan kan worden ingezet op verdieping of verdere implementatie en verspreiding van de resultaten. De wens is om impact van de afzonderlijke producten en interventies die zijn ontwikkeld via een *mixed-methods impact* analyse in kaart te brengen. Deze moet door een neutrale partij worden uitgevoerd, maar wel in nauwe afstemming met de ontwikkelingen binnen de kenniswerkplaats, zodat er geen dubbel werk wordt gedaan.

Er is vanuit de projectleiders de behoefte uitgesproken om beter te weten wat elders wordt ontwikkeld. Men heeft het idee wat op regionaal niveau te pionieren en op meerdere plaatsen het wiel uit te vinden.

Vanuit de programmacommissie is de wens geuit om de 'parels' te beschrijven die worden ontwikkeld binnen de verschillende projecten en deze verder te verspreiden. Daarnaast zien zij graag de lessons learned vanuit de verschillende actieonderzoeken op programmaniveau opgehaald.

5.1.2. Welke projecten uit de 1^e fase komen in aanmerking voor een vervolg, eventueel VIMP? (Verspreidings- en Implementatie Impuls)

De projectleiders hebben aangegeven op dit moment nu de onderzoeken nog volop lopen minder ruimte te zien voor het al opstarten van een vervolg. Daarom is het aan te bevelen om begin 2022 in te steken op zo min mogelijk extra belasting voor geestelijke verzorgers en onderzoekers in het veld die nu al actieonderzoek uitvoeren. Een eventueel vervolg op het actieonderzoek zou daarom pas later kunnen starten. Welke individuele projecten in aanmerking komen voor een VIMP is daarom op dit moment nog niet te zeggen. Breed is de behoefte geuit om door een extra kopjaar op de actieonderzoeken het mogelijk te maken om meer aandacht te geven aan implementatie en verspreiding van de resultaten van de actieonderzoeken. Ook is de mogelijkheid geopperd om een programma-breed implementatieprogramma op te zetten.

5.2. Conclusies over het bereiken van de doelstellingen van het programma

Op basis van de inventarisatie van thema's in hoofdstuk 2, de inventarisatie van de productieve interacties in hoofdstuk 3 en de procesaanbevelingen uit hoofdstuk 4 zijn de volgende conclusies te trekken over de voortgang op realisatie van de doelstellingen van het programma:

Het programma beoogde te sturen op:	Conclusie op basis van resultaten hoofdstuk 2-4:
Meer inzicht in toepasbaarheid en effectiviteit van methodieken en interventies van de geestelijke verzorger, professionals in zorg en welzijn en vrijwilligers.	In de actieonderzoeken is veel aandacht voor ontwikkeling van interventies en methodieken. Er wordt nadrukkelijk aandacht gevraagd voor inzicht in toepasbaarheid en effectiviteit van interventies, alsmede van reeds bestaande interventies en methodieken.
Meer inzicht in de inhoudelijke aspecten van de samenwerking tussen eerstelijns hulpverleners, welzijnswerkers, vrijwilligers en geestelijk verzorgers voor wat betreft de zingevingsvragen van mensen.	In diverse actieonderzoeken is aandacht voor deze vormen van samenwerking. Echter gezien de brede relevantie is de huidige scope nog beperkt. Zorg voor zingeving wordt nadrukkelijk genoemd als thema waarvoor in het vervolg meer aandacht nodig is.
Organisatorische randvoorwaarden voor samenwerking tussen eerstelijns hulpverleners, welzijnswerkers, vrijwilligers en geestelijk verzorgers.	In diverse actieonderzoeken is hiervoor aandacht. Er is behoefte aan een meer modelmatige benadering van de verschillende rollen die alle partijen binnen deze samenwerking kunnen vervullen. Specifiek voor samenwerking met vrijwilligers is meer behoefte aan aandacht voor randvoorwaarden waaronder dat vorm zou moeten krijgen.
Plan voor een minimale basis set voor registratie van data over zingeving, databeheer en -analyse.	De Kenniswerkplaats levert een plan van aanpak voor de opzet van practice based evidence en een collectie Proms.
Een dynamische praktijkgerichte kennis- en innovatieagenda in beheer bij de beroepsgroep.	De Kenniswerkplaats levert: • een kennisagenda GV-thuis • een kennisagenda ZvZ-thuis
Aandacht voor diversiteit	Dit komt nog onvoldoende tot zijn recht als gevolg van de beperking in de vergoeding. Kwetsbare doelgroepen, waaronder migranten komen daardoor onvoldoende aan bod.
Beoogde concrete resultaten van het programma	
• methodieken voor multidisciplinaire samenwerking, overleg en deskundigheidsbevordering • leerpunten van geslaagde initiatieven en organisatievormen in zorg en welzijn, • ontwikkeling van nascholing en vaardigheidstrainingen	De actieonderzoeken leveren op alle genoemde punten overdraagbare kennisproducten op. De Kenniswerkplaats heeft een belangrijke rol in verspreiding van deze resultaten. Echter gezien de premature status van deze Kenniswerkplaats is het noodzakelijk in een vervolg van het programma extra aandacht te geven aan inventarisatie en verspreiding van methodieken. Expliciet wordt aandacht gevraagd voor de inventarisatie van geslaagde initiatieven en het daarbij ophalen van leerpunten. Naast ontwikkeling van nascholing en vaardigheidstrainingen (waaraan verschillende actieonderzoeken een bijdrage leveren), is er behoefte aan overzicht naar reeds bestaande scholingen en scholingsmodules en een toets op (her)bruikbaarheid daarvan. Ook is er nog meer aandacht nodig voor integratie van onderwijsmodules in bestaande curricula.

Deel 2: De 2^e fase van het programma en een eventueel vervoliprogramma

6. De 2^e fase van het programma

Op basis van de resultaten van de tussenevaluatie, samengevat in hoofdstuk 5, worden in dit hoofdstuk de aanbevelingen besproken voor invulling van de 2^e fase van het ZonMw-programma. Daarbij worden de volgende vragen van de programmacommissie uit de tussenevaluatie beantwoord:

- welke accenten, aandachtspunten moeten we aanbrengen voor uitvoering van het programma in de 2^e fase 2022 t/m 2023?
 - binnen lopende projecten
 - in een nieuwe subsidieoproep begin 2022 (looptijd projecten medio 2022 – 2023/2024, afhankelijk van de eventuele nieuwe einddatum van het programma)
- voorbereiding van de eindevaluatie, inclusief tijdspad en voorlopige vragenlijst voor de eindevaluatie

6.1. Accenten en aandachtspunten voor de 2^e fase

Uitgangspunten voor 2^e fase programma

Op basis van de bevindingen uit de evaluatie is het advies de volgende uitgangspunten voor het vervolg van het programma te hanteren:

- waar mogelijk het vervolg richten op versterken, verbreden, verlengen en verdiepen van bestaand onderzoek (actieonderzoek, Kenniswerkplaats ZonMw, maar ook reeds lopende en afgeronde projecten op het onderwerp zingeving buiten het programma).
- waar mogelijk voortbouwen op bestaande kennis, lopende projecten en het signalement Zingeving.
- focus aanbrengen: liever enkele onderwerpen goed onderzoeken dan vele kleine half.
- de behoefte van cliënten nog meer centraal stellen en het leren herkennen van deze behoefte door professionals. (Nog) meer inzetten op praktijkgerichtheid door behoeftenonderzoek, cliëntenperspectief /eindgebruikersperspectief en cliëntenparticipatie.
- op korte termijn ervoor zorgdragen dat er zo min mogelijk extra belasting is voor geestelijke verzorgers die nu al participeren in onderzoek en daar voorlopig hun handen vol aan hebben.
- de samenwerking stimuleren met andere ZonMw-programma's en NWO (SGW) op relevante onderwerpen.
- keuze van methodieken voor onderzoek laten aansluiten op de vragen die er leven.
- er is behoefte aan overzicht van alle activiteiten op het gebied van zingeving en geestelijke verzorging.

6.1.1. Advies over doorontwikkeling van de lopende projecten in de 2^e fase

De meeste projectleiders van het actieonderzoek zitten nog vol in de afronding van hun project. Het is echter wel wenselijk dat er een vervolg komt. Dit vervolg kan zowel een gezamenlijk als een individueel vervolg zijn gericht op implementatie of een vervolg gericht op verdieping. De genoemde verlengingsmogelijkheid voor de actieonderzoeken is een periode van een jaar.

De projectleiders hebben behoefte aan meer onderlinge verbinding en uitwisseling. Hiervoor kunnen 1 of meerdere live themabijeenkomsten worden georganiseerd. De onlinebijeenkomsten elke 6 weken worden gewaardeerd en hebben meerwaarde voor de projectleiders. Deze moeten ook in de 2^e fase worden voortgezet onder leiding van de coördinator van het actieonderzoek. De projectleiders waarderen het inzetten van interne en externe experts als consultants voor de actieonderzoeken over de methodologie van het actieonderzoek, implementatie en communicatie ook zeer en de aanbeveling is om deze werkwijze voort te zetten.

Het is wenselijk een overkoepelend project in te richten waarbij aantal zaken wordt gefaciliteerd. Dit gaat om overstijgende communicatieactiviteiten binnen het programma zoals: het creëren van overzicht over ontwikkelde interventies en producten en meer aandacht voor het verspreiden en bekend maken van wat de actieonderzoeken hebben opgeleverd. Vanuit het ZonMw-programma kunnen bijvoorbeeld 'parels' regionaal worden uitgelicht, masterclasses worden georganiseerd (zoals dat nu ook in het najaar van

2021 plaatsvindt) en nog een conferentie (samen met partners) worden georganiseerd. Er is daarnaast ook behoefte aan activiteiten die ondersteunend zijn bij verdere implementatie van de resultaten. Een gedeelte van deze activiteiten is al belegd bij de Kenniswerkplaats. Gezien de grote behoefte kunnen deze activiteiten versneld en meer ondersteund worden vanuit het ZonMw-programma. Het advies is daarom om daar een gedeelte van de resterende middelen expliciet voor te reserveren.

Bij alle bovengenoemde activiteiten moet ervoor zorg worden gedragen dat er een verbinding en koppeling is met de activiteiten in de Kenniswerkplaats, zodat er geen dingen dubbel gebeuren en borging voor de toekomst eveneens gewaarborgd is.

6.1.2. Adviezen voor nieuwe subsidieoproepen en activiteiten in 2022 en 2023

Belangrijke thema's voor vervolgonderzoek binnen het programma

Het advies is om op basis van de resultaten van deze tussenevaluatie en bovengenoemde uitgangspunten de aandacht in de 2^e helft van het programma te richten op de volgende thema's:

- Zorg voor zingeving: aandacht voor zingeving bij andere beroepen dan de geestelijk verzorger zoals in de eerste lijn: huisarts, POH, thuiszorg, paramedisch, sociaal domein. Daarbij is het ook belangrijk om meer inzicht te verkrijgen in het samenspel en de onderlinge samenwerking tussen professionals, geestelijk verzorgers en vrijwilligers. Wat nodig is, in welke fase is daarbij ook een aandachtspunt.
- vanuit de behoefte naar aandacht voor kwetsbare doelgroepen en de bijdrage van zingeving aan belangrijke maatschappelijke opgaven: onderzoek naar de behoeften van diverse (kwetsbare) doelgroepen en de mogelijkheid hen te bereiken. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om migranten, laaggeletterden, GGZ (met name voor preventie van depressie), chronisch zieken, jongeren, mensen die kampen met eenzaamheid, patiënten en mantelzorgers rondom dementie, verslavingsproblematiek en armoede. Daarbij is het wenselijk om voort te bouwen op bestaande kennis. Een manier om dit binnen het lopende programma vorm te geven is om eerst een of meerdere kennissynthesen uit te zetten per doelgroep en/of gebruik te maken van de ontwikkelde methodieken om behoeften in kaart te brengen uit de huidige actieonderzoeken. Ook kan een inventarisatie worden gedaan van 'best practices' voor aanpakken voor deze doelgroepen.
- een (mogelijk gezamenlijk) vervolg (bijvoorbeeld VIMPS) op het actieonderzoek (uit te zetten in de 2^e helft van 2022 om overbelasting te voorkomen) op basis van kennisvragen die voorkomen uit het actieonderzoek en om opbrengsten te implementeren en te verbreden naar andere regio's eventueel vergezeld van implementatie- en/of effectonderzoek.
- een overzicht van alle activiteiten die plaatsvinden op gebied van zingeving en geestelijke verzorging, de zogenaamde Overview, die in ontwikkeling is.

Advies om inzicht in impact van het programma te vergroten

De aanbeveling is om een 3^e partij te vragen een methode voor te stellen en uit te voeren waarmee onafhankelijk kan worden vastgesteld wat de impact is van de producten die worden ontwikkeld en van de samenwerkingen die zijn opzet binnen de actieonderzoeken. Hiervoor is waarschijnlijk een combinatie van methodieken nodig. De programmacommissie gebruikt hiervoor de term *mixed-methods impact analyse*.

Vanuit deze behoefte aan inzicht in impact kan eind 2021/ begin 2022 een subsidieoproep worden uitgezet voor de opzet en uitvoering van een *mixed-methods-impact analyse*, inclusief datamanagement en het monitoren van alle lopende en nieuwe projecten. Het advies is deze subsidieoproep top-down uit te zetten bij een onafhankelijke partij die daarin is gespecialiseerd. Dit kan worden uitgevoerd in combinatie met een begeleide kwalitatieve zelfevaluatie binnen de projecten/lerende organisaties.

Advies om nieuw onderzoek te koppelen aan de Kenniswerkplaats waar mogelijk

De volgende aanbevelingen worden gedaan voor versterking, verbreding, verdieping en verduurzaming van de Kenniswerkplaats:

- het uitbreiden en verbreden van de kennisinfrastructuur met stakeholders op het terrein van Zorg voor Zingeving (nu zijn zij alleen secundair vertegenwoordigd).
- uitbreiding van de leergemeenschap door het inrichten van aanvullende leernetwerken over kwetsbare doelgroepen en een leernetwerk waarbij zingeving bij zorg- en welzijnsprofessionals zelf centraal staat. Dit als voorbereiding op een mogelijk vervolgprogramma.

- vanuit de behoefte naar het vergroten van impact en het beter zichtbaar maken van meerwaarde kunnen in aanvulling op de voorgenomen activiteiten van kenniswerkplaats voor de ontwikkeling van practice based evidence de volgende activiteiten worden opgezet.
- versnelling en/of langer doorlopen van onderzoek naar kosteneffectiviteit, het ontwikkelen van businesscases en het in kaart brengen van bewijskracht van (ontwikkelde) interventies en werkwijzen.
- het onderzoeken van de relatie tussen het beoogde effectonderzoek en de lange termijn financieringsaanpak voor geestelijke verzorging.
- het doorzetten en verbreden van proeftuinen in samenwerking met Agora, Fibula en Kinderpalliatieve Zorg en daarbij expliciet inzetten op integratie van aandacht voor zingeving in bestaande projecten en programma's.
- de samenhang tussen de Kenniswerkplaats en de ontwikkeling van de expertisefunctie bewaken en verder vormgeven.
- de werkgroep van ambassadeurs binnen de kenniswerkplaats eerder opstarten en intensiever ondersteunen vanuit het programma.

6.2. Voorbereiding van de eindevaluatie

6.2.1. Doel van de eindevaluatie

Het doel van de eindevaluatie is:

- verantwoording afleggen aan de opdrachtgever, een vergelijking tussen de datgene wat is afgesproken om te doen en wat is feitelijk gedaan?
- zicht krijgen op wat er met de conclusies uit deze tussenevaluatie is gedaan.
- op basis van indicatoren voor de verschillende doelstellingen analyseren wat het programma heeft opgeleverd. Impact wordt bepaald en geëvalueerd aan de hand van het in kaart brengen van productieve interacties en de opbrengsten van de *mixed-methods impact* analyse.
- per beoogd resultaat wordt in beeld gebracht:
 - wat is er concreet gedaan? Inclusief communicatieactiviteiten van ZonMw.
 - wat heeft dit opgeleverd? Wat was de impact?
 - is dit voldoende?
 - is het veelbelovend? Is er potentie om verder door te ontwikkelen (in een extra opdracht, VIMP of een vervolg programma).
 - is het resultaat geschikt om te verspreiden naar andere regio's, organisaties of doelgroepen?
 - welke thema's zijn nog onvoldoende uit de verf gekomen of zijn door voortschrijdend inzicht naar voren gekomen uit het programma?
 - specifiek voor de Kenniswerkplaats kan worden onderzocht in hoeverre de eis om in kind cofinanciering te leveren heeft bijgedragen aan het draagvlak en het commitment van de betrokken partijen en daarmee aan de impact van de behaalde resultaten.

Hieruit volgen aanbevelingen voor een vervolg en het borgen en verduurzamen van de resultaten.

6.2.2. Methode

Het voorstel is om een externe evaluatiecommissie in te stellen, waarin ook commissieleden vanuit andere ZonMw-programma's waarvoor zingeving een relevant thema is, zitting nemen.

Primair is voor de eindevaluatie de vastgestelde standaardevaluatiemethodiek van ZonMw leidend.

De ontwikkelde vragenlijst voor de tussenevaluatie (zie bijlage 2) is ook geschikt voor de eindevaluatie.

De externe evaluatiecommissie zal ondersteund door ZonMw zich op basis van interviews en/of groepsinterviews (bijvoorbeeld in de vorm van focusgroepen) een kwalitatief oordeel vormen over de impact van het programma. Daarnaast zal analyse van beschikbare dossiers daarover ook een gewogen oordeel geven. Deze dossiers zijn:

- de opbrengsten van de *mixed-methods impact* analyse zullen belangrijke input opleveren over de mate waarin de het programma daadwerkelijk impact heeft gehad.
- na afronding van ieder project wordt een eindverslag aan de hand van een format met daarin ruimte voor de procesbeschrijving en beschrijving van de bereikte resultaten en ontwikkelde producten. Daarbij wordt gevraagd naar:

- een beschrijving van het doorgelopen proces van actieonderzoek, per cyclus beschreven.
- een reflectie op de waarde van elk van de ondernomen activiteiten en de belangrijkste geleerde lessen.
- de verbeteringen die gerealiseerd zijn door de uitwerking van het inhoudelijke vraagstuk.
- hoe praktijkleren en kennisontwikkeling hebben bijgedragen aan deze praktijkverbetering.
- de verworven inzichten/werkzame principes voor het verbeteren van de praktijk.^[1]_[SEP]
- hoe de bereikte resultaten geborgd en bestendig (kunnen gaan) worden?
- hoe de samenwerking zich heeft ontwikkeld?
- hoe de actieve participatie van cliënten vormgegeven is in het actieonderzoek en wat dat heeft opgeleverd?
- er wordt een inventarisatie gedaan van 'goede voorbeelden en 'parels'. Een aantal daarvan kan worden opgenomen als voorbeeld in de eindevaluatie.

Het resultaat van de evaluatie is een interne publicatie voor de programmacommissie en VWS. Hierin worden aanbevelingen gedaan voor inhoud en proces van een eventueel vervolgprogramma. Daarnaast zullen aanbevelingen worden gedaan voor verduurzaming van de activiteiten van de kenniswerkplaats. Voor externe verspreiding wordt een verkorte publieksversie samengesteld.

6.2.3. Planning

De eindevaluatie start in 2024.

7. Aanloop naar een vervolgprogramma

In dit hoofdstuk worden de volgende vragen van de programmacommissie beantwoord:

- plan voor de voorbereiding van een mogelijk vervolgprogramma.
- plan voor het geval er geen vervolgprogramma komt. Hoe worden de tot nu toe behaalde resultaten geborgd?

7.1. Plan voor een vervolgprogramma

Voor de planning van een vervolgprogramma wordt een belangrijke rol gezien voor de Kenniswerkplaats en de daarin op te stellen onderzoeksagenda's. Er worden door de Kenniswerkplaats 2 onderzoeksagenda's opgesteld.

- een kennisagenda Geestelijke verzorging Thuis
- een kennisagenda Zorg voor Zingeving Thuis

De route van de kennisagenda's die worden opgesteld door de Kenniswerkplaats moet worden afgestemd met de route van de kennisagenda die wordt opgesteld door VGVZ over de volle breedte van de geestelijke verzorging (inclusief intramuraal, leger en penitentiaire inrichtingen).

Als input voor deze kennisagenda's en als basis voor een mogelijk vervolgprogramma kunnen nu verkennende onderzoeken, kennissyntheses en pilots worden uitgevoerd voor kwetsbare doelgroepen. Op basis van bovenstaande agenda's en uitkomsten van de onderzoeken kan aan het einde van het lopende ZonMw-programma met het veld concretisering plaatsvinden van de onderzoeksvragen en prioritering van de kennisvragen GV-thuis en Zorg voor Zingeving Thuis. Dit kan bijvoorbeeld door de organisatie van een prioriteringsbijeenkomst met experts. Nadrukkelijk kunnen de uitkomsten daarvan ook mee worden genomen in de eindevaluatie van het programma.

Omdat er net een start is gemaakt met de opbouw van een kennisinfrastructuur die in de loop van 2023 haar eerste resultaten oplevert, is het zinvol ook na 2024 in te zetten op een vervolg op het onderzoeksprogramma. De Kenniswerkplaats en de resultaten van de eerste verkennende onderzoeken leveren dan een mooie basis om verder op door te ontwikkelen. Het is onwenselijk om op dat moment de onderzoeks- en implementatieactiviteiten af te breken, juist als het programma goed op stoom is. Daarbij moeten de activiteiten van ZonMw en de invulling de rol van het Expertisecentrum goed op elkaar worden afgestemd.

Breed gedeeld is de mening dat een mogelijk vervolgprogramma nadrukkelijk aandacht moet geven aan zingevingsvraagstukken voor de hele maatschappij (voor iedereen die daar behoefte aan heeft). In de 2^e fase van het programma kan dit al worden voorbereid. Aandacht voor zingeving kan een belangrijke bijdrage leveren aan grote maatschappelijke vraagstukken zoals eenzaamheid en depressie. Juist bij jongeren en chronisch zieken is ook behoefte aan aandacht voor zingevingsvraagstukken. Ook het toenemende tekort aan zorgverleners onder andere door de teruglopende belangstelling om zorgprofessional te worden en te blijven kan mogelijk worden geadresseerd door aandacht voor zingeving voor de zorgprofessional zelf.

Het effect van de huidige subsidieregeling is dat binnen de onderzoeken tot nu toe maar een beperkt aantal doelgroepen wordt onderzocht. Dit schuurt met de observatie dat aandacht voor zingeving voor meerdere doelgroepen relevant kan zijn en mogelijk een gunstig effect heeft op de omvang en de ontwikkeling van zorgvraag door deze doelgroepen. Het voorstel is om een pilot op te zetten met de inzet van geestelijk verzorgers voor een specifieke kwetsbare doelgroep en hierbij te monitoren welke opbrengsten dit oplevert. Bijvoorbeeld de inzet van een geestelijke verzorger voor patiënten die op de wachtlijst staan van de GGZ als overbrugging van de periode van de wachtlijst. Mogelijk is het GGZ-aanbod voor sommige cliënten daarna minder urgent. Hierbij kan onder andere worden voortgebouwd op de resultaten van het actieonderzoek waarbij de samenwerking tussen de POH-GGZ en de geestelijk verzorger nader is onderzocht. De huidige beperking gerelateerd aan de vergoedingsstructuur blijft echter zowel voor nu als ook voor een vervolgprogramma een gegeven.

Bovenstaande kan gezien worden als een voorbereiding om ook zingeving binnen andere ZonMw-programma's te integreren. Meerdere partijen geven aan dat het thema zingeving van belang is voor hen, maar verwijzen vervolgens naar het programma zingeving en geestelijke verzorging en sluiten zelf het onderwerp uit, dat is niet gewenst.

In de 2e fase van het ZonMw-programma moet daarom een traject worden ingericht om voor te bereiden dat zingeving binnen andere ZonMw-programma's een plek krijgt. Dit kan door specifiek te kijken naar wat er al bekend is over zingeving in relatie tot dat specifieke thema uit andere programma's. Daarbij wordt gedacht aan de volgende ZonMw-programma's (niet uitputtend):

- suïcidepreventie, GGZ, dementie, overige kwetsbare groepen
- eerstelijnszorg/paramedische zorg/sociaal domein
- richtlijnontwikkeling
- eenzaamheid Advies Raad van Ouderen: diepgaande studie naar de relatie tussen zingeving en eenzaamheid
- waardengedreven zorg

7.2. Benodigde activiteiten voor borging van behaalde resultaten

Om de behaalde resultaten te borgen moeten de activiteiten specifiek gericht op kennisdeling, inrichting van de kennisbank en de relatie met de ontwikkeling van de expertisefunctie worden geïntensiverd. Dit leidt tot het volgende voorstel voor activiteiten:

- Het organiseren van aanvullende activiteiten gericht op kennisverspreiding en implementatie zoals de inzet van experts en bijvoorbeeld de organisatie van een symposium/ markt waarbij (tussentijdse) resultaten van het actieonderzoek worden gepresenteerd en waarbij ook wordt voorzien in de behoefte van de projectleiders om elkaar informeel te spreken en ervaringen uit te wisselen.
- Voortbouwen op de suggesties uit de kamerbrief van oktober 2021 door:
 - in samenwerking met de ambassadeurs vanuit de Kenniswerkplaats functionaliteit ontwikkelen op basis van ontwikkelde en al aanwezige kennis op www.geestelijkeverzorging.nl en op websites van alle relevante beroepsgroepen.
 - verdere verkenning van de expertisefunctie met de volgende aandachtspunten:
 - voorkomen van overlap met kerntaken van ZonMw; het uitzetten van wetenschappelijk onderzoek is de corebusiness van ZonMw.
 - zorg dragen voor een rechtmatige situatie waarbij niet het verdelen van onderzoeksgelden en het onderzoek uitvoeren in dezelfde hand komen te liggen.
 - onderscheid maken tussen aandacht voor 'zinggeving' als onderwerp en 'inzet van geestelijk verzorgers' als onderwerp vanwege de veel bredere toepasbaarheid in zorg en welzijn van aandacht voor zingeving dan alleen door geestelijk verzorgers.
 - ervoor zorgdragen dat optimaal gebruik wordt gemaakt van de te ontwikkelen samenwerkings- en kennisinfrastructuur, o.a. door het verstevigen van de samenwerking van de centra voor levensvragen met de consortia palliatieve zorg.
 - deskundigheidsbevordering is een belangrijke taak voor de expertisefunctie: zowel initieel en nascholing. Kernvraag daarbij is welke kennis het ZonMw -programma kan gaan aanleveren aan de expertisefunctie in de komende jaren.

Juist door de wens voor structurele inbedding van aandacht voor zingeving in alle beroepen is het belangrijk om zorg te dragen voor verankering van aandacht voor zingeving in opleidingen tot zorg- en welzijnsprofessional (zowel initiële scholing als ook na- en bijscholing).

Geraadpleegde bronnen

Voor de documentstudie zijn onderstaande documenten geraadpleegd:

- ZonMw-signalement 'Zingeving in zorg: De mens centraal', maart 2016
- Kennissynthese geestelijke verzorging in de palliatieve zorg, oktober 2017
- Outline programma Zingeving en Geestelijke verzorging, maart 2019
- Advies Raad van Ouderen over Zingeving, November 2019
- Inventarisatie Zingeving en Geestelijke Verzorging Thuis/Eerstelijn, maart 2020
- Onderwijsplan Zingeving in zorg & sociaal domein. Publieksversie. Opgesteld door VGVZ & deelprojectgroep Onderwijs Ondersteuningsstructuur Geestelijke verzorging Thuis. December 2020
- Zingeving en Geestelijke verzorging Programmatekst, mei 2020
- Door de bomen het bos leren zien. Landelijke Onderzoeksagenda Geestelijke Verzorging 2021-2025 Startversie opgesteld door Carmen Schuhmann, André Mulder en Sjaak Körver
- Interne rapportage over de voortgang en opbrengsten van de actieonderzoeken opgesteld door Odile Baijer, de coördinator actieonderzoek van ZonMw, augustus 2021
- De subsidieoproep teksten 'actieonderzoek' en 'de Kenniswerkplaats'
- De subsidieaanvragen van de acht actieonderzoeken en de Kenniswerkplaats
- De voortgangsrapportages van de 7 gehonoreerde actieonderzoeken
- Diverse kamerbrieven aangaande de ontwikkeling rond de inzet van geestelijke verzorging thuis:
 - Kamerbrief Aanpak geestelijke verzorging/levensbegeleiding, 8 oktober 2018
 - Kamerbrief over voortgang geestelijke verzorging en levensbegeleiding, 24 juni 2019
 - Kamerbrief over geestelijke verzorging in de thuissituatie, 2 november 2020
 - Kamerbrief Schriftelijk overleg inzake Wijziging van de Subsidieregeling Regeling palliatieve terminale zorg en geestelijke verzorging, 21 juni 2021
- Reactie van VWS op commissiebrief inzake Subsidieregeling palliatieve zorg, 15 juli 2021

Bijlage A. Geraadpleegde stakeholders

Interviews periode juni-september 2021

- mevrouw dr. ir. R. (Rianne) Hoopman, EMGO+ Institute for Health and Care Research Public and Occupational Health, Amsterdam UMC
- mevrouw dr. S.H.A. (Susan) Hupkens MSc, Kenniscentrum zorginnovatie Hogeschool Rotterdam.
- mevrouw Prof. dr. G.C. (Gaby) Jacobs. hoogleraar Geestelijke verzorging, Universiteit voor Humanistiek
- mevrouw dr. M.C. (Marijke) Kars, senior onderzoeker/docent, Julius Centrum voor Gezondheidswetenschappen en Eerstelijns geneeskunde Huisartsgeneeskunde, UMC Utrecht.
- de heer R. (Robert) Koorneef, directeur VGVZ
- de heer M. (Marc) Rietveld, geestelijk verzorger, deelprojectleider onderwijs Geestelijke Verzorging Thuis
- de heer drs. G. (Guido) Schürmann MSc, beleidsadviseur Agora en landelijk projectleider geestelijke verzorging thuis
- de heer drs. J. (Jaap) Schuurmans, huisartspraktijk Ottenhoff, Groesbeek
- de heer drs. Ir. C. (Carel) Veldhoven, huisarts te Berg en Dal, arts pijnbestrijding en palliatieve zorg, afdeling anesthesiologie, Radboud UMC Nijmegen
- de heer F. (Frans) Vrijmoed BA, kwartiermaker geestelijke verzorging in de thuissituatie, netwerken palliatieve zorg Flevoland

Deelnemers aan de projectleidersbijeenkomst 14 september 2021

- mevrouw dr. F.C. (Franka) Bakker, Lectoraat Goed Leven met Dementie, Christelijke Hogeschool Windesheim
- mevrouw dr. Ir. R. (Rianne) Hoopman, EMGO+ Institute for Health and Care Research Public and Occupational Health, Amsterdam UMC
- mevrouw S.H.A. (Susan) Hupkens MSc, Kenniscentrum zorginnovatie Hogeschool Rotterdam
- mevrouw prof. dr. G.C. (Gaby) Jacobs, hoogleraar Geestelijke verzorging, Universiteit voor Humanistiek
- mevrouw dr. M.C. (Marijke) Kars, senior onderzoeker/docent, Julius Centrum voor Gezondheidswetenschappen en Eerstelijns geneeskunde Huisartsgeneeskunde, UMC Utrecht
- de heer dr. R.R. (René) van Leeuwen, Lectoraat Zorg en Zingeving, Hogeschool Viaa Health Care
- mevrouw dr. C.A.C.M. (Carina) Pittens, assistant professor, Athena Instituut, Vrije Universiteit Amsterdam
- Mevrouw drs. A. (Aliza) Damsma-Bakker, docent en onderzoeker Hogeschool Viaa Health Care

Vanuit ZonMw

- mevrouw drs. O. (Odile) Baijer
- mevrouw drs. M. T. (Margo) van den Berg

Deelnemers aan de bijeenkomsten met de programmacommissie van het ZonMw-programma Zingeving en Geestelijke verzorging op 9, 16 en 20 september 2021

Voorzitter

- mevrouw P.W.M. (Petra) de Wolf

Leden

- mevrouw dr. M.J.H.E. (Marie-José) Gijsberts
- mevrouw dr. N.M. (Nicolette) Hijweege-Smeets
- mevrouw dr. S.E. (Suzette) van IJssel
- mevrouw prof. dr. M.E.T.C. (Maria) van den Muijsenbergh
- mevrouw dr. J.P. (Janneke) Schermers
- de heer prof. dr. F. (Fedde) Scheele
- de heer H.P.M. (Huub) Sibbing
- mevrouw drs. E.E. (Esmé) Wiegman-van Meppelen Scheppink

Bijlage B. Semigestructureerde vragenlijst

Onderstaande vragen zijn de basis voor de bespreking met projectleiders en onderzoekers in het kader van het ZonMw programma Zingeving en Geestelijke verzorging thuis.

A. Beoordeling en monitoring

1. Wat is voor jou/jullie de meerwaarde om binnen een ZonMw-programma dit onderzoek uit te voeren? Zijn er ook nadelen?
2. Als je kijkt naar het plan van aanpak, qua tijdsduur, design, financiën, is dat in de praktijk de meest optimale vorm? Wat loopt goed, wat minder en waarom?
 - a. Zijn er specifieke kenmerken voor onderzoek binnen deze thematiek (zingeving en geestelijke verzorging) waar je als onderzoeker op moet letten en anticiperen? (denk aan methodologie, hoe respondenten reageren op onderzoek en kennisverspreiding).
 - b. Hebben jullie te maken gehad met vertraging of wijzigingen in het plan van aanpak (bijvoorbeeld als gevolg van Corona)? Hoe kwam dat? Hoe heeft ZonMw hierop gereageerd?
3. Hoe hebben jullie de interactie met de andere projectleiders tot nu toe ervaren? Kunnen jullie elkaar inhoudelijk versterken? Is er voldoende ruimte om uit te wisselen waar je in het onderzoeksproces tegenaan loopt?

B. Kennisontwikkeling en –verspreiding

1. Op welke wijze heeft samenwerking met andere onderzoekers binnen en buiten het programma en met de professionals in het veld een stimulans gekregen. Waar hapert dit? Welke rol spelen impulsen vanuit het programma. Denk hierbij aan:
 - kenniswerkplaats
 - leergemeenschap/ leernetwerken
 - coördinator actieonderzoek
 - experts (bijvoorbeeld actieonderzoek, implementatie)
 - bijeenkomst met Stichting Fibula met de praktijk
2. Hoe hebben jullie verder zelf de verbinding gezocht met diverse stakeholders en hoe leidt dat betere verspreiding van resultaten?
Denk daarbij aan:
 - collega geestelijk verzorgers
 - zorgprofessionals in de eerste lijn
 - overige (zorg- en welzijns)professionals
 - onderwijs en/of studenten
 - algemeen publiek
 - cliënten en/of patiënten
 - patiënten- of cliëntenvereniging
 - mantelzorgers en/of naasten
 - beleidsmakers
 - wetenschappers
 - overige, welke?
3. Welke stappen richting verspreiding van kennis zijn jullie nog van plan en wat hopen jullie daarmee te bereiken? Wat belemmert daarbij en wat is helpend? Wat hebben jullie daarbij nog nodig?

C. Impact

1. Aan welke doelstelling van het programma (zie bijlage) wordt met het project een bijdrage te leveren. In hoeverre lukt dat? Wat ontbreekt? Hoe kan impact eventueel nog worden vergroot? Misschien overkoepelend implementatieproject? Individuele VIMPS?
2. Wat is de toegevoegde waarde van jullie project? Op welke wijze is die waarde te formuleren bijvoorbeeld gezondheidswinst en/of andere aspecten bijvoorbeeld meer bekendheid van de professie, vergroten professionaliteit. Suggesties om waarde uit te drukken?
3. Wat gebeurt er nu met de resultaten? Wat zouden jullie willen dat er mee gebeurt? Zijn er over het algemeen voldoende mogelijkheden om onderzoeksresultaten in de praktijk toe te passen?

4. Welke volgende stap is nodig om impact te vergroten (meer onderzoek, andersoortig onderzoek, acties in plaats van onderzoek, et cetera)?

D. Relevante onderzoeksthema's voor een vervolg

1. Met het oog op het vervolg willen we graag weten welke doelstellingen momenteel nog onvoldoende uit de verf zijn gekomen en welke thema's in de toekomst nadrukkelijk aandacht verdienen en waarom? Welke vervolgthema's specifiek naar voren vanuit jullie eigen onderzoek?
2. In beleid wordt extra aandacht gevraagd voor effectiviteit/ kosteneffectiviteit van geestelijke verzorging. Hoe staan jullie daartegenover?
3. Welk type onderzoek is nodig om suggesties volgende uit bovenstaande vragen te kunnen realiseren? Fundamenteel, exploratief of toegepast onderzoek, implementatiemogelijkheden et cetera.
4. Op welke thema's is naar jullie idee de afgelopen periode al veel vooruitgang geboekt? Welke volgende stappen zijn daarop nu nodig? Moet dit binnen een programma?
5. Wat is jullie advies als jullie ZonMw zouden mogen adviseren over een mogelijk vervolgprogramma. Denk aan focus aanbrengen, reikwijdte van thema's, looptijd van projecten, stimulering van kennisuitwisseling etc.).

Bijlage C. Overzicht actieonderzoeken

Afkortingen onderzoeken

Projectnummer	Volledige projecttitel	Afkorting
10050011910001	Linking-Zin	Linking-Zin (1)
10050011910002	ZINSITIEF: sensitief voor zingeving in sociaal werk	ZINSITIEF (2)
10050011910003	Zinvol samenwerken in de thuissituatie; Profilering, inbedding en borging van multidisciplinaire geestelijke verzorging	Zinvol Samenwerken (3)
10050011910004	SamenZin: een participatief actieonderzoek gericht op samenwerkend leren over zingeving van Geestelijk Verzorgers en POH GGZ/Ouderen in de eerstelijnszorg in Utrecht en omgeving.	SamenZin (4)
10050011910005	Het structureel inbedden van zingeving en geestelijke verzorging in de thuissituatie in de netwerken Friesland en Groningen	Structureel inbedden (5)
10050011910006	ZIN-samen: Zinvolle Samenwerking tussen Geestelijk Verzorgers en Vrijwilligers Levensvragen	ZIN-samen (6)
10050011910007	Toolbox voor signaleren en bespreken van zingevingsvragen: actieonderzoek in Noord-Holland en Flevoland.	Toolbox (7)
10050011910008	CONNECT-studie: Op weg naar passende geestelijke verzorging voor ouders van ernstig zieke kinderen in de thuissituatie	CONNECT (8)

Bijlage D. Overzicht van kennisproducten

Hieronder staan de opbrengsten van de actieonderzoeken gerapporteerd door de projectleiders (teksten uit voortgangsrapportage). Gerapporteerde kennisproducten die niet overdraagbaar zijn, zijn verwijderd.

Actieonderzoek	Resultaten tot nu toe	Beoogde overdraagbare (kennis)producten
1	Rijke kennis uit de <i>social mapping</i> op het gebied van behoefte aan ondersteuning bij zingeving, het aanbod en de matching hiertussen. Deze resultaten zijn nog niet klaar om te verspreiden. Er moet nog een mooi kennisproduct van gemaakt worden.	Beschrijving van de werkwijze van <i>social mapping</i> (t.a.v. zingeving in de regio) Beschrijving van behoefte, aanbod en afstemming ten zien van zingevingsondersteuning in de 3 regio's Een werkwijze waarbij aanbod beter aansluit bij behoefte (op regionaal niveau) Een matchingshulpmiddel op individueel niveau
2	Kennis Studentrapport over een deelonderzoek binnen ZINSITIEF. uitnodiging om over eerste resultaten te schrijven voor vakblad SoZio Samenvattingen van 3 uitwisselingsbijeenkomsten van de 4 werkgroepen (die helpen om de onderzoeksvragen van ZINSITIEF te beantwoorden). Er zijn allerlei inzichten wat eigenlijk ook deelresultaten zijn. Denk bijvoorbeeld aan inzichten in belemmerende en bevorderende factoren in herkenning en samenwerking. 'Meeliften op bestaande samenwerkingsstructuren waar sociaal werker korte lijnen mee heeft, lijkt te werken.' Is bijvoorbeeld al een voorlopig resultaat. En ook: Wat voor een goede samenwerking nodig is gebleken, is het belang van elkaar ontmoeten, het leren kennen van elkaars werkwijze en taal, het verhelderen van elkaars intentie en leervragen. Het moet nadrukkelijk een wederzijds leerproces zijn, en geen 'oplegging' van zingeving en geestelijke verzorging. Praktijk, onder andere: Concrete en mogelijk structurele inzet van een geestelijk verzorger bij activiteiten en overlegvormen van 2 welzijnsorganisaties, WijZ Zwolle en Saam Dalfsen. Hierdoor zijn er al concrete doorverwijzingen geweest en is een beginnende infrastructuur tot stand gekomen. Een evaluatie en procesmatige beschrijving kan op termijn volgen. Een format ontwikkeld om collegiale consultatie tussen geestelijk verzorgers en sociaal werkers vast te kunnen leggen om leerlessen uit te trekken (Nijmegen). Training voor vrijwilligers ontwikkeld met KBO (Nijmegen). 'Het Goede Gesprek'; aanbod voor thema-gespreksgroepen voor ouderen (Zwolle).	Verwachte resultaten vanuit 3 perspectieven: Geestelijke verzorging: Een procesbeschrijving om tot lokaal/regionaal passende infrastructuren te komen die afstemming tussen geestelijk verzorgers en professionals in het sociaal werk en sociaal domein borgt. In die procesbeschrijving is tenminste opgenomen dat er een vorm van periodiek overleg is, en een vorm van convenant of intentieverklaring over afstemming, zin en doel van geestelijke verzorging. Welzijn: scholingsmaterialen/-structuur ten aanzien van zingeving onder thuiswonende ouderen geschikt voor sociaal werkers en vrijwilligers in het sociaal domein ten behoeve van herkenning en ondersteuning van zingevingsvragen onder thuiswonende ouderen (o.a. los trainingsaanbod, inbedding in curricula – afgestemd met Onderwijs in Zingeving en Spirituele Zorg, samenwerking met Geestelijke verzorgers ten behoeve van benutting van hun expertise). Onderzoek: een kennissynthese over behoeften van ouderen, over de werkende processen en over de opbrengsten van de 4 <i>Living Labs</i> en het participatief actieonderzoek daarin, leidend tot artikelen voor vakbladen, wetenschappelijke tijdschriften en websites/digitale kennisportalen.
3	Video: Interview met geestelijk verzorging (Delft) PowerPoint over IPS + model gebruikt voor scholingsdoeleinden Factsheets voor communicatie over het project Folder over geestelijke verzorging in regio Noordwest Veluwe Voorbeeld logboek projectleider Putten Ontwikkelde materialen uit de leernetwerken	Rapportage die inzicht geven in hoe het proces van IPS (individuele Plaatsing en Steun) zich regionaal/regio-overstijgend heeft ontwikkeld. Een praktische richtlijn met werkzame elementen en interventies die netwerken helpen om met elkaar interprofessioneel samenwerken over zingeving bij cliënten in de thuissituatie te realiseren. Een ondersteunende toolkit (evt. e-learning) met materiaal om IPS in de praktijk te ontwikkelen. Vak- en wetenschappelijke publicaties over IPS
4	Er zijn bouwstenen ontwikkeld voor samenwerkend leren over zingeving in 2 x 10 leergemeenschap-bijeenkomsten. (Deze gaan in fase 3 ingezet worden in diverse educatieve settings en voor verschillende doeleinden. Een plan daarvoor is in september gereed.)	Minimaal 4 'bouwstenen' voor implementatie binnen de GV-opleidingen of nascholingen en de POH-opleidingen en nascholingen Een instrument om door cliënten ervaren kwaliteit van 'zorg voor zingeving' in kaart te brengen Presentatie op een congres

	• 3 bezinningsbijeenkomsten waarin reflectie op het leren en de samenwerking heeft plaatsgevonden. • Er zijn 2 studentonderzoeken gekoppeld aan het project met als resultaten: ◦ Scriptie bachelorstudent Humanistiek – gereed in juli 2021 ◦ Scriptie masterstudent Humanistiek (gebaseerd op interviews met cliënten over goede zingevingszorg) – beoogde afrondingsdatum: september 2021. • 28 interviews gehouden met cliënten POH en GV en getranscribeerd (oorspronkelijk 20 gepland). Deze worden komende maanden geanalyseerd, waarna in fase 3 indicatoren worden geformuleerd rondom goede zingevingszorg en een reflectie-/leerinstrument voor gebruik door zorgverleners wordt ontwikkeld.	• Symposium voor docenten en opleiders POH GGZ/ Ouderen en geestelijk verzorgers • Een vakpublicatie en 2 wetenschappelijke publicaties
5	Onze huidige inzichten hebben vooralsnog tot het volgende geleid: • Een digitaal overzicht van huidige structuren in beide provincies, voortkomend uit fase 1. Deze is wel binnen de projecten al gedeeld, maar nog niet breder. Met voortschrijdende inzichten willen we de overzichtskaart nog nader specificeren. • We hebben 3 thema's geformuleerd in fase 2 met daaronder verschillende leervragen die de input vormen voor fase 3. Zoals hierboven genoemd betreffen deze thema's: (1) geestelijk verzorgers als ondernemer, (2) professionaliteit van geestelijk verzorgers, en (3) bekostiging van geestelijke verzorging.	De minder 'vatbare' resultaten: • Kennisontwikkeling: inzicht in huidige en gewenste situatie (structuren, processen en betrokkenen) in de 2 casussen, en inzicht in handvatten en werkingsmechanismen om de gewenste situatie te bereiken. • Beschrijving van de verandering: verschuiving van huidige situatie naar een gewenste situatie, waarbij zingeving en geestelijke verzorging structureel zijn ingebed in de thuissituatie. Concrete en vatbare resultaten: • Minimaal 2 wetenschappelijke publicaties op basis van opgedane inzichten. • Overzicht van structuren, processen en betrokkenen in de 2 casussen met geïdentificeerde kansen en uitdagingen, verwerkt in een overzichtskaart (uitkomst van fase 1). • Overzicht van leervragen (uitkomst fase 2). • <i>Infographic</i> met handvatten en werkingsmechanismen voor structurele inbedding van geestelijke verzorging in de thuissituatie (uitkomst fase 3, einde actieonderzoek).
7	• training Levensvragen Signaleren (3,5 uur): docentehandeling en PowerPointpresentatie • train-de-trainer (1,5) uur • cursus Grondhouding bij het Levensverhaal (4 uur) • workshop Acquisitie (4 uur) • (projectplan) <i>Storytelling</i> (3x3 uur) Deze kunnen mogelijk in de loop van 2021 worden verspreid.	Aanvullende tools worden ontwikkeld gericht op het 'borgen van kennis'.
8	1. Uitbreiding en verdieping van het overzicht van zingevingsvragen en bronnen van zingeving. De analyse van de zingevingsvragen en bronnen van zingeving op basis van ouderinterviews is in de afrondende fase. De inzichten van deze studie. Zullen worden uitgewerkt tot een gepubliceerde en publiekelijk toegankelijke versie. 2. Beschrijvende weergave van de rol die zingeving speelt bij de vervulling van ouderschap, zorgverlening en besluitvorming (coping, veerkracht, verbinding et cetera). Uit de analyse van de interviews met ervaringsdeskundige ouders zijn inzichten naar voren gekomen over de wijze waarop de zingevende dimensie zich manifesteert in voor ouders belangrijke thema's, waaronder invulling van ouderschap, zorgverlenerschap en besluitvorming. De inzichten van de studie op dit onderwerp worden uitgewerkt tot een gepubliceerde en publiekelijk toegankelijke versie. 3. Inzicht in hoe ouders omgaan met zingevingsvragen en welke steun voor hen passend is. Uit de analyse van de interviews met ervaringsdeskundige ouders zijn inzichten naar voren	Fase I Zie linkerkolom Fase II 1. Een '<i>Toolkit</i> Ouders en Zingeving in de kinderpalliatieve zorg', die zorgverleners in de eerste lijn handvatten biedt voor de signalering van zingevingsvragen, hen helpt met ouders te verkennen wat voor hen passende steun is en die toeleiding biedt naar passende steun. 2. Een op maat gemaakte training voor eerstelijnszorgverleners passend bij het werken met de '<i>Toolkit</i> Ouders en Zingeving in de kinderpalliatieve zorg'. 3. Ervarings- en implementatiekennis aangaande de '<i>Toolkit</i> Ouders en Zingeving in de kinderpalliatieve zorg'. 4. Beschrijving van? Groeiend inzicht in de discrepanties tussen de leefwereld/doelen van ouders en de leefwereld/doelen van zorgverleners. Dit draagt bij aan het versterken van de sensitiviteit voor de aansluiting van de ontwikkelde benadering op zingeving/ betekenisverlening vanuit ouderperspectief

	gekomen over hoe ouders omgaan met de zingevingsvragen die zij hebben en de behoefte aan ondersteuning die ze hierbij ervaren. De preliminaire inzichten van de studie op het gebied van ondersteuningsbehoeften zijn beschreven.	5. Een geüpdatete versie van de toolkit op basis van de rondes in de pilotfase.6. Overzicht met conclusies uit dit project en adviezen voor een landelijke aanpak van zingevingszorg voor ouders in de eerste lijn in de kinderpalliatieve zorg.

Vooruitgang vraagt om onderzoek en ontwikkeling. ZonMw financiert gezondheidsonderzoek én stimuleert het gebruik van de ontwikkelde kennis – om daarmee de zorg en gezondheid te verbeteren.

ZonMw heeft als hoofdpdrachtgevers het ministerie van VWS en NWO.

ZonMw stimuleert
gezondheidsonderzoek en
zorginnovatie

Laan van Nieuw Oost-Indië 334
2593 CE Den Haag
Postbus 93245
2509 AE Den Haag
Telefoon 070 349 54 63
zingeving@zonmw.nl
www.zonmw.nl/zingeving